

Noora Hemminki

Uudistuksia ja vanhoja hyviä periaatteita

Edellinen vastaava toimittaja siirtyi muinaisuuteen ja tilalle tuli uusi. Minut voidaan ajoittaa yhtä vanhaksi kuin lehtikin ja luokitella typologisesti samaan sarjaan kuin useat edelliset – suomalainen silmälasipäinen arkeologi. Edeltäjäni pohti pääkirjoituksessa numerossa 4/2017, löytyykö tämän lehden tekoon enää keneltäkään aikaa ja kiinnostusta, kun muut asiat voidaan tutkijan työhön liittyvien paineiden takia kokea tärkeämmiksi kuin tutkimuksen jakaminen suomeksi pienelle yleisölle. Edeltäjäni toivoi, että jatkajaksi löytyy joku, jolla on aikaa ja voimavaroja tehtävään. Minä olen puolestani huomannut, että vaikka täytyisi tehdä väitöskirjaa, seminaariesitelmää ja ainakin viittä eri artikkelia, tartun hanakasti *Muinaistutkijaan* liittyviin tehtäviin. Liekö kyseessä aloittelijan virkaintoisuus, mutta koen, että tämä on tehtävistäni tärkeimpiä. Tutustu uuteen toimituskuntaan sivulla 38!

Kannustaaksemme arkeologeja ja muita tutkijoita jatkossakin kirjoittamaan lehteemme voimme mainostaa, että olemme saaneet vertaisarviointitunnuksen. Ensimmäinen vertaisarvioitu artikkeli käsittelee Kolarin vanhalla markkinapaikalla suoritettua tutkimusta. Voimme miltei kuvitella itsemme markkinoille, kun luulöydöt muuttuvat myyntiartikkeleiksi ja uunin-pohjat markkinatuviksi. Pääsemme myös Venäjälle selvittämään palvoskiven arvoitusta. Toivottavasti tulevat numerot vievät meidät myös mielenkiintoisiin paikkoihin ja haastavat ajatelluamme, joten jakakaa tutkimuksenne!

Kutsumme myös arkeologian opiskelijat sekä lukemaan lehteä että tarjoamaan tekstejä meille. Esimerkiksi opinnäytteiden pohjalta kannattaa laatia artikkeli. Tätä toivoi jo edellinen vastaava toimittaja ja minä jatkan samalla linjalla. Olen itse kokenut *Muinaistutkijan* tärkeäksi aina pääsykokeisiin valmistautumisesta alkaen. Ensin luin lehteä kunnioituksella ja haaveillen, että vielä joskus minäkin olen arkeologi. Myöhemmin alan opiskelijana käytin lehteä uuden oppimiseen ja lehden artikkeleita oli lähteenä gradussa ja muissakin teksteissä. Nyt lopulta saan osallistua lehden tekemiseen. Toivon, että tällainen *Muinaistutkijan* lukijasta sen tekijäksi -tyyli voisi kuulua kaikkien Suomen arkeologioiden kehityskaareen.

Lopuksi haluan esittää toiveen lehtemme muillekin lukijoille. *Muinaistutkija* on siitä mainio, että vaikka se on suhteellisen pienen ammattiryhmän ammattilehti, sitä voi lukea myös vain rakkaudesta muinaisuuteen. Sinä, joka luet tätä lehteä em. syystä, lähetä palautetta meille ja kerro, mitkä asiat sinua kiinnostavat. Haluamme ottaa huomioon myös yleisön mielenkiinnon kohteet.

Anna-Kaisa Salmi, Tiina Äikäs, Risto Nurmi, Ville Hakamäki,
Emilia Jääskeläinen & Sami Kuvaja

Lapin viimeinen markkina: Kolarinsaaren markkinakentän arkeologiaa

Lapplands sista marknad: Arkeologi vid Kolarinsaari marknadsplats

Marknaden på Kolarinsaari var den sista traditionella marknaden i Lappland. Marknaden hölls fram till 1880-talet. Marknadsplatsen låg på den sydliga spetsen av Kolarinsaari, där man också finner den gamla träkyrkan och begravningsplatsen. Nuförtiden lockar Kolari kommuns badstrand och Pokémon Go-spelets virtuella pokéstop besökare till platsen. Under utgrävningar som utfördes på Kolarinsaari sommaren 2018 framkom det att marknadsplatsen har legat norr om kyrkan vid det nordvästra hörnet av den nuvarande begravningsplatsen. En del av de äldre kulturlagren har hamnat under begravningsplatsen. Byggnadslämningar visar att det på platsen funnits marknadsbodar försedda med glasfönster och eldstäder, som revs då marknadsplatsen föll ur bruk. De fåtaliga föremålsfynden stöder platsens datering till 1800-talet. Djurbensmaterialet berättar om livliga handelskontakter särskilt med samiska handelsmän, som hämtade renkött och ishavsfisk till marknaden.

Johdanto

Kolarinsaaren markkinat olivat viimeiset perinteiset Lapin markkinat. Niitä järjestettiin 1880-luvulle saakka (Paulaharju 1923: 84). Samuli Paulaharju kuvaa teoksessaan *Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa* (1923) sukupolven takaisia muistoja Kolarin markkinoista. Paulaharjun kertomuksen mukaan: ”Kirkon pohjoispuolella, hautausmaan aidan sivulla, oli tasainen kenttä, jota ylipuolen miehet lappalaisten [sic] mukaan sanoivat ’siljoiksi’. Iso nelikulmainen siljo oli joka puolelta ympäröity kauppiaiden tavarantarojien myymälöillä ja myyntipaikoilla, ja jokaisella kaupparyhmällä oli oma vakituinen alueensa [...] Markkinakenttä monine vanhoine pikkupirtteineen muodosti oman yksittäisen piirinsä Kolarinsaaren eteläpäässä. Neljänneksen pituinen männikkö eristi sen saaren taloista, ja eteläpuolelle jokijalkaan mentäessä piti kulkea väylän ylitse. Mutta mökkiryhmän seuranpitäjänä seiso i 1819

rakennettu kirkko kellotapuleineen ja pienine hautausmaineen, jossa oman kirkon aikainen vanha Kolari vietti lepoaan.” (Paulaharju 1923: 75).

Paulaharjun kuvauksessa (1923: 73–84) sosiaalinen elämä markkinapaikalla on vilkasta ja koko Kolarinsaaren lähiseutu markkinahumun vallassa, kun markkinavieraat majoittuvat taloissa, ja kauppa käydään ja iloa pidetään koko lyhyen talvipäivän ajan ja myöhään yöhön saakka.

Kolarin markkinat olivat Lapin markkinoiden pitkän perinteen myöhäinen edustaja. Lapin markkinoiden historia juontuu Lapin kauppaperadition keskiaikaisista juurista, joiden pohjalle Ruotsin Kruunu alkoi rakentaa kontrollidumpaa kauppaverkostoa 1600-luvun alussa. Silloiseen Ruotsin Lappiin perustettiin virallisia Kruunun kauppa- paikkoja, joilla sisämaan väestön ja porvarien välinen kauppa tuli käydä vuosittain sovit- tuina markkina-aikoina. Markkinapaikkojen perustaminen oli osa laajempaa Ruotsin val-

tion pohjoisen politiikkaa. Kaarle IX tavoit-
teli pohjoisen Jäämeren rannikkoa Ruotsin
hallintaan ja pyrki sitomaan pohjoisen kaup-
pa- ja verotuloja tiukemmin Ruotsiin päin
(Lundholm 1991: 337–344; Halinen 1992:
46). Näitä varhaisia Kruunun markkinapaik-
koja olivat muun muassa Lycksele, Jokkmokk,
Arvidsjaur, Jukkasjärvi, Markkina ja Sodan-
kylä (Virrankoski 1973: 448–449; Lundholm
1991: 300–301; Rydström 2009: 4–5). Kolarin
markkinapaikka perustettiin 1800-luvun
alussa, kun Kolarin kunta irtautui Pajalan
kunnasta Suomen sodan seurauksena. Hami-
nan rauhassa 1809 määritetty uusi Venäjän
ja Ruotsin välinen rajalinja kulki Könkämä-
enoa sekä Tornion- ja Muonionjokia pitkin.
Uusi raja halkaisi vanhan kulttuuri- ja kieli-
alueen jakaen muun muassa Pajalan kun-
nan kahteen osaan. Uudella rajanvedolla oli
merkittäviä vaikutuksia alueen hallintoon,
ja yhtenä ratkaisuna syntyneisiin ongelmiin
Pajalan itäpuolisen osan asukkaille perustet-
tiin kappeli ja hautausmaa 1819 (Jaako 1994:
11–15). Kirkonpaikaksi valittiin vanha ko-
takenttä Porokodan mellassa eli hiekkatör-
mässä Kolarinsaaren eteläkärjessä. Mark-
kinakenttä perustettiin kirkon yhteyteen
1800-luvun alussa, kun Ruotsin puolelle
jäänyt Könkään (Kengis) kauppapaikka
lopetti toimintansa. Samoihin aikoihin
myös Enontekiön markkinat loppuivat.
Lapin markkinoita lakkautettiin 1800-lu-
vulle tultaessa, kun markkinoiden merkitys
väheni. Tämän jälkeen Kolarin markkinat
toimivat alueen keskeisenä kohtaauspaik-
kana. Toisaalta alueella on perimätiedon
mukaan ollut markkinapaikan kaltaisia toi-
mintoja jo ”ikimuistoista” ajoista saakka.
Kolarin markkinat sinnittelivät 1800-luvun
lopulle, kunnes vuonna 1881 Rovaniemen
suurmarkkinat syrjäyttivät pienemmät pai-
kalliset markkinat (Paulaharju 1923: 84).

Kolarinsaaren vuonna 1819
valmistunut kirkko sekä siihen liittyvä
kellotapuli on määritetty valtakunnal-
lisesti merkittäväksi rakennetuksi kult-
tuuriympäristöksi (RKY), mutta näiden

länsipuolella sijainneella markkinakentällä
ei muutamaa pienimuotoista tarkastus- ja
inventointikäyntiä lukuun ottamatta ole en-
nen tätä suoritettu tutkimuksia. Kolarin
markkinapaikalla toteutettiin arkeologiset
kaivaukset 25.7.–3.8.2018. Kaivaukset liit-
tyivät Oulun yliopistossa käynnissä oleviin
tutkimusprojekteihin *Ympäristösuhteet ko-
loniaalisessa kohtaamisessa* (Suomen Aka-
temia 285774) ja *Uskontojen kohtaamis-
ja uskontojen muutoksia: monitieteellinen
tutkimus saamelaiden rituaalipaikkojen
kohdebiografiasta* (Suomen Akatemia
294626). Kaivaukset toimivat myös Oulun
yliopiston arkeologian oppiaineen opetus-
kaivauksina. Tässä artikkelissa hahmot-
telemme Kolarinsaaren markkinapaikan
sijaintia ja materiaalista kulttuuria ja sitä,
miten ne vertautuvat muihin, varhaisempiin
Lapin markkinoihin. Artikkelissa analysoi-
daan myös Kolarinsaaren markkinapaikan
maiseman muuttuvia käyttötapoja ja merki-
tyksiä 1800-luvulta tähän päivään.

Markkinapaikan sijainti maisemassa

Paikallisessa suullisessa perinteessä mark-
kinapaikan mielletään olleen Muonionjoen
rannan tuntumassa. Monet paikalla käyneet
ihmiset olivatkin aluksi sitä mieltä, että kai-
vamme väärässä paikassa ja että markki-
napaikka olisi ollut etelämpänä joen ran-
nalla, jossa mainittiin vielä muistitiedon
mukaan sijainneen markkinoihin liittyviä
taloja. Nämä saattaisivat olla varsinaiselta
markkinapaikalta siirrettyjä taloja, joista
ei kuitenkaan tiedossamme olevissa histo-
riallisissa lähteissä ole mainintaa, eikä niistä
myöskään havaittu jälkiä kenttätöiden aikana.
Kolaria esittävä kartta vuodelta 1845 osoittaa
markkinapaikan sijainneen 1800-luvun alus-
sa perustetun kirkkomaan länsipuolella (ks.
Kuva 1, ”Marknadsplats”), ja myös kaivaus-
löydöt tukevat tätä tulkintaa, sillä ne sijoittu-
vat kyseiselle alueelle. Paulaharju (1923: 84)

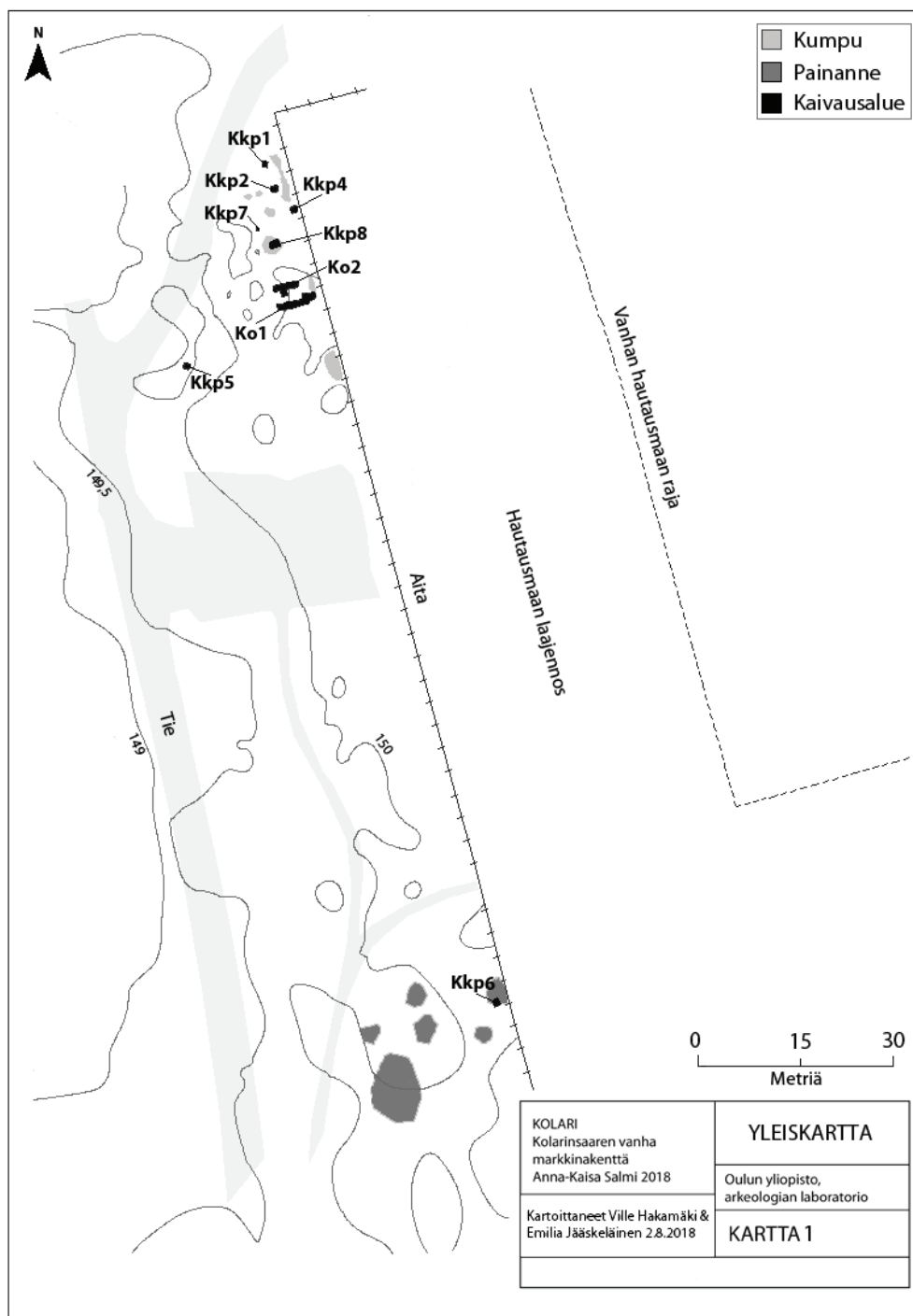
mainitsee vuonna 1923 julkaistussa teoksessaan osan kenttää jääneen hautausmaan aitauksen sisäpuolelle. Hautausmaata laajennettiin 1930-luvulla länteen, jolloin osa markkinapaikasta tuhoutui. Vanhemmat ja nuoremmat haudat erottuvat selvärajaisesti toisistaan (Kuvat 2 ja 3). Myös markkinapaikalla, kirkkomaan aidan vieressä olevat kummut saattavat liittyä hautausmaan käyttöön.

Paulaharjun (1923: 75) kuvauksen mukaan markkinakenttä oli jaettu eri suunnilta tulleiden kauppiaiden kesken, joille oli osoitettu oma vakituinen markkinatupansa

kentän ympäriltä. Etelästä tulleet torniolaiset kauppiaat olivat asettuneet kentän etelä- ja länsireunoille, lähelle kirkkoa, kun taas karjalaiset ja venäläiset (ns. laukkuryssät) harjoittivat kaupankäyntiä markkinapaikan itälaidalla. Saamelaiset kauppiaat puolestaan olivat asettuneet kentän pohjoislaidalle. Ainoastaan torniolaisilla ja joillakin karjalaisilla kauppiailta oli käytössään markkinatupia sekä niihin liittyviä varastoaittoja, kun taas saamelaiset kävivät kauppaa reistä ja ahkioista käsin samaan tapaan kuin muukin maaseudun rahvas, joille ei ollut osoitettu vakituista kauppapaikkaa.

Kuva 1. Kolarin kartta vuodelta 1845, georeferointi nykyisen peruskartan päälle. Punaisella merkitty markkinapaikka jää osittain kirkkomaan alle. (Kartta: Kansallisarkisto, Maanmittauslaitoksen historiallinen kartta-arkisto, Kolarin 2713 08+11 1a ja Peruskartta, Maanmittauslaitos, muokkaukset: T. Äikäs)

Kuva 2. Yleiskartta Kolarinsaaren markkinakentän kaivauksista.

Kuva 3. Kuva kirkon ja kaivausalueen suuntaan hautausmaan vanhasta osasta katsottuna (Kuva: T. Äikäs).

Markkinakentän oletettuun pohjoispäätyyn avattiin kahdeksan eri kokoista koejää- ja -kuoppaa (Kuva 2). Näiden lisäksi alueen eteläpäätyyn avattiin yksi koe-ruutu. Tutkitun alueen laajuus oli noin 16 neliometriä. Alueen pohjoispäädyssä koejää- ja -kuoppissa 1 ja 2 sekä koe-kuoppissa 2, 4, 7 ja 8 havaittiin todennäköisesti markkinakenttään liittyvä ohut kulttuurikerros, jonka yhteydestä tuli myös löytöjä. Alueella havaittiin myös puurakenteiden jäännöksiä, kiven ja savilaastin sekaisia röykkiöitä, sekä kuoppamaisia rakenteita, jotka todennäköisesti liittyivät markkinakentän rakenteisiin ja toimintoihin. Näiden havaintojen perusteella vaikuttaa siltä, että markkinakenttä sijaitsi nykyisen hautausmaan pohjoiskulmalla siten, että

suurin osa markkinakenttää on jäänyt hautausmaan alueelle (Kuva 3). Hautausmaan aidan luoteiskulmalla, hautausmaan aidan, parkkipaikan ja hiekkatien rajaamalla alueella on säilynyt markkinakenttään liittyvää kulttuurikerrosta.

Sijainniltaan ja tilankäytöltään Kolarin markkinapaikka muistuttaa monin tavoin muita tunnettuja Lapin markkinoita. Esimerkiksi Enontekiön Markkina sijaitsi vesistön äärellä, Lätäsenon ja Könkämäen risteyskohdassa, ja siellä oli markkinakentän lisäksi kirkko, hautausmaa, sekä markkinatupia ja tavara-aittoja (Halinen 2002). Myös Utsjoen Pappilan kirkkokenttä on sijainnut Utsjoen suvannon Mantojärven rannalla (Harlin 2009).

Markkinapaikka ei ole unohtunut nykyisiltäkään kolarilaisilta, vaikka se sijaitseekin syrjässä nykyisestä Kolarin keskustasta. Kaivausten ajankohtana, helteisinä heinä-elokuun viikkoina, suurin osa markkinapaikan ohi kulkeneista ihmisistä suuntasi Kolarinsaaren vanhan kirkon tuntumassa sijaitsevalle Kolarin kunnan uimarannalle, Pokémon Go -pelin pokestopille tai kirkolle kesähäitä viettämään. Kaivauksille pysähtyneet ihmiset ilmaisivat tyytyväisyytensä siitä, että paikallisia kiinnostavaa markkinapaikkaa tutkitaan vihdoin.

Markkinatupien ja tulisijojen jäännöksiä

Tutkitulla alueella havaittiin kolme kiven ja savilaastin sekaista kumpareta. Ne vaikuttivat sijaitsevan rivissä, noin 3–4 metrin päässä toisistaan. Kumpareiden koostumusta selvitettiin kairaamalla.¹ Koekuoppaan 8 sijoittunut kumpare tutkittiin kaivaen (Kuva 4). Se oli

vajaan metrin laajuinen suuntaansa, puolen metrin syvyinen ja koostui pääosin palamattomista liuskekiven kappaleista sekä savilaastin ja muurauslaastin kappaleista. Toinen kaivaen tutkittu kivikeskittymä sijaitsi koeojan 2 länsipäädyssä, jossa havaittiin hiilensekaisen maan, liuskekiven sekä savilaastin täyttämä kuoppa. Kuopan pohjalta löytyi kaksiteräisen kirveen terä, jonka yhteydessä havaittiin myös tuohen kappaleita (Kuva 5). Kivikeskittymien yhteydestä löytyi muun muassa eläinten luita ja ikkunalasiasia. Kumpareet ja mahdollisesti myös koeojan 2 kivikeskittymä liittyvät todennäköisesti markkinatupien tulisijoihin. Tähän viittaavat sekä kivien palamattomuus että runsas määrä savi- ja muurauslaastia. Kolarin alueen tulisijarakentamisen perinteelle oli tyypillistä, että tulisijat muurattiin paikallisesta kivistä käyttäen muurauslaastina savilaastia. Tulisija saatettiin lopulta päällystää kalkkilaastilla.

Kumpareet vaikuttavat enemmän purkujätekasoilta kuin varsinaisilta tulisijojen jäännöksiltä. Ne ovat melko pienikokoisia

Kuva 4. Puretun tulisijan jäännöksiä koekuopassa 8 (Kuva: R. Nurmi).

Kuva 5. Kaksiteräisen kirveen terä in situ koejassa 2 (Kuva: A. Salmi).

ja aivan liian lähellä toisiaan edustaakseen kukin yhtä markkinatuvan tulisijan jäännöstä. Kunkin kumpareen koostumus on keskenään erilainen, ikään kuin eri karkeusasteista purkujätettä olisi lajiteltu eri kasoihin. Jäännösten luonnetta havainnollistaa vertailu esimerkiksi Petri Halisen (1992: 2002) aiemmin dokumentoituin Enontekiön Markkinan tupien jäännöksiin. Markkinan jo satakunta vuotta aiemmin purettujen markkinakentän tupien jäännöksissä oli vielä selkeästi nähtävissä paikoilleen hajonneiden tulisijojen jäännökset ja niiden muodostamat laakeat kummut tupakehikoiden jäännösten nurkissa. Myös tulisijojen hirsikehikoista oli havaittavia jäännöksiä (Halinen 2002: 46–47). Kolarinsaarella mitään vastaavia merkkejä ei ollut havaittavissa. Kuvaavaa on, että ainoan määritetyn mahdollisen tulisijan paikalla ei ollut päällepäin havaittavia rakenteita. Tulisijan paikkaan viittasivat kaivausten edetessä pohjakeroksista paljastunut hiileen, laastin ja tulisijan kappaleiden sekainen likamaakuoppa, jonka pohjalta mainittu kirves löytyi.

Koejassa 1 havaittiin hirsien jäännöksiä (Kuva 6), jotka ovat todennäköisesti peräisin puretusta markkinatuvasta. Ilmiö muodostui länsi-itäsuuntaisesta, vähintään noin neljän metrin pituisesta hirren jäännöksestä, joka jatkui koeajan länsiprofiiliin, ja pohjois-eteläsuuntaisesta hirrestä, jota oli säilynyt runsaan metrin matkalta ja joka päättyi suurehkoon tuulenkaatoon, joka todennäköisesti on tuhonnut hirttä. Kyseessä on luultavasti rakennuksen purkamiseen liittyvä puutavara, mutta koska ainoastaan koeajan alueelle rajautuva osa oli mahdollista tutkia kokonaisuudessaan, on mahdollisen rakenteen todellista luonnetta vaikea tulkita. Hirret sijaitsivat suoraan maan päällä eikä niiden alla ollut perustuskiviä. Koeojista ja -kuopista löytyi ikkunalasin kappaleita, mikä viittaa siihen, että markkinatuvissa on ollut lasi-ikkunat.

Markkinapaikan markkinatuvat vaikuttavat siis olleen pieniä ikkunallisia tupia, joissa oli uloslämpiviävät savilaastilla muuratut ja kalkkilaastilla silatut takat tulisi-

Kuva 6. Hirsijäännöksiä koejassa 1. Pohjois-eteläsuuntaisen hirren jäännökset on kaivettu pois (Kuva: M. Fjellström).

joina. Läheisellä Könkäsen markkinakentällä Ruotsin puolella säilynyt ja kunnostettu markkina-/kirkkotupa vaikuttaisi edustavan hyvin pitkälle samanlaista rakennuskantaa (Kuva 7). Myös Enontekiön Markkinan rakennuskanta on muistuttanut monin tavoin Kolarin markkinakentän rakennuksia. Markkinan tuvat sijaitsivat rivissä Markkinan kummun länsirinteellä – tosin Halisen (1992a) mukaan rivimuodostelma johtuu maastonmuodoista ennemmin kuin ennalta suunnitellusta järjestyksestä. Kaivaustulosten mukaan Markkinan markkinatupien liedet olivat luonnonkivistä ja tiilestä muurattuja, mutta Kolarista poiketen liedet olivat hirsiperustaisia (Halinen 1992b; 2002). Toinen ero Kolarin markkinakentän ja Enontekiön Markkinan välillä oli se, että Kolarin markkinakentän alueella ei havaittu kodanpohjia. Myöskään Paulaharju (1923) ei mainitse kuvauksessaan kotia, vaan hänen mukaansa saamelaiset kauppiat kävivät kauppaa ahkioistaan käsin.

Esinelöydöt: kauppatavaraa ja markkinapaikan elämää

Varsinaisten esinelöytöjen määrä Kolarin markkinakentältä on historiallisen ajan kohteelle varsin vähäinen. Tähän on saatanut vaikuttaa paikan hyvin lyhyt, kausiluonteinen käyttöaste sekä verrattain pieni kaivauksin tutkittu pinta-ala. Ajoitettavissa oleva esineistö ajoittuu pääosin markkinapaikan oletetulle käyttöjaksolle 1800-luvun puolivälin molemmiin puolin. Suurin osa esinelöydöistä ja -katkelmista viittaa tyypilliseen aikakauden arjen käyttöesineistöön. Löydöt muistuttavat pääpiirteissään muiden Lapin markkinapaikkojen esineistöä. Enontekiön Markkinasta ja Utsjoen Pappilan kirkkokentältä on löydetty muun muassa astioiden ja pullolasin kappaleita, ikkunalasiasia, nautoja, liitupiipun katkelmia, tulusrautoja sekä tuluspiitä ja -kvartsia, sekä pukeutumiseen liittyvää esineistöä (Halinen 1992a; Harlin 2009).

Kuva 7. Könkään markkinakentän entisöity markkinatupa a) ulkopuolelta b) sisäpuolelta (Kuva: A. Salmi).

Kaikki löydetty keramiikka on koristelematonta valkoista piiposliinia ja ainoa määritetty astiatyyppi on korvaton teekuppi. Myös pari pullolasin katkelmaa löytyi. Neljä messinkinappia, nuppineula ja lasimassahelmi liittyvät ihmisten vaatetukseen. Kaksi nappeista oli kukkakuvioisia niin sanottuja kansanpuvun nappeja, jotka ovat olleet käytössä 1600–1800-luvuilla ja joita on käytetty ainakin rahvaan miesten liiveissä ja housuissa (Kuokkanen et al. 2015). Kolmas nappi oli kullattu messinkinappi, jonka takana oli yksinkertainen kiinnityslenkki, ja neljäs pyöreä koristelematon messinkinappi. Pii-iskokset ja tulusrauta liittyvät tulentekoon. Ainoa rahalöytö – 5 kopeekan kolikko vuodelta 1845 – on yleisesti käytössä ollut rahatyyppi ja käy yksiin kohteen ajoituksen kanssa.

Savisia tupakkapiipun kappaleita on löytöaineistossa vähän, mikä sopii hyvin yhteen kohteen ajoituksen kanssa. Savi- eli liitupiippujen käyttö väheni huomattavasti 1800-luvun alusta alkaen ja vuosisadan kuluessa ne käytännössä poistuivat käytöstä (esim. Åkerhagen 2004). Ainoa kaivauksilta löydetty savipiipun koppa on löytökontekstiinsa nähden huomattavan vanha. Piippu on ruotsalaisvalmisteinen ns. tähtileimapiippu ja se ajoittuu 1700-luvun jälkimmäiselle puoliskolle (Åkerhagen 2004).

Tupakkapiipuilla, samoin kuin kolikoilla, on omat paikkaan, aikaan ja esinetyyppiin sidoksissa olevat tyypilliset keskimääräiset käyttöikänsä, jotka monimutkaistavat niiden käyttöä kontekstiajoituksessa (Nurmi 2009; Nurmi 2011). Valmistusajankohtia tarkasteltaessa ja verrattaessa voidaan huomata, että pääsääntöisesti piiput antavat samasta kontekstista nuoremman *terminus post quem*-ajoituksen kuin kolikot (Persson 1992; Halinen 2002). Piipun valmistusajankohtaa ei kuitenkaan Kolarin tapauksessa voida käyttää ajoittamaan itse kaivauskohdetta. Ensinnäkin, yksi ajoituskelpoinen piipun kappale ei riitä vakuuttavaan ajoitukseen. Vaikka savista tupakkapiippua pidetään yleisesti hyvin lyhytikäisenä massatuotantohöydykkeenä

(esim. Persson 1992; Mellanen 1994), siihen pätevät samat lainalaisuudet kuin keramiikkaan yleensä – se on hyvin kulutuskestävää, mutta herkästi särkyvää. Toiseksi, tupakkapiippuja on voitu myös varastoida hyvinkin pitkään ennen käyttöä tai niitä on voitu ottaa myöhemmin uusiokäyttöön (vrt. Nurmi 2011: 98–108). Pohjois-Ruotsista tunnetaan kaksikin kansanperinteen kokoelmiin kuuluvaa yli 100 vuotta valmistuksensa jälkeen käytössä ollutta tupakkapiippua (Huggert 2008).

Kaivausten esinelöytöihin kuuluu vielä lisäksi muutamia pieniä lyijyn katkelmia, tunnistamattomia rautaesineitä sekä rautainen kaksiteräinen kirves, jonka silmässä oli vielä jäämiä katkenneesta puuvarresta (Kuva 5). Lyijyn katkelmat ovat pieniä jättekappaleita, eivät ikkunapuitteen H-profililitankoa. Vihertäviä ikkunalasin katkelmia löytyi muutamia, joten tuvissa on ollut ikkunoita, mutta dokumentoitujen kappaleiden perusteella ei voi määrittää ikkunatyyppejä tarkemmin. Kirves voitiin tunnistaa erikoistyökaluksi, joka liittyy keskieurooppalaiseen ja eteläskandinaaviseen puunrakennustekniikkaan (Malinen 2019). Esineen löytökonteksti antaa viitteitä siitä, että kirves on voitu jättää löytöpaikkaansa tarkoituksella.

Kirveen terä sijaitsi koeojassa 2 tulisijan purkujätteeksi tulkitun ilmiön pohjalta. Itse tulisijasta ei ollut rakenteita jäljellä, vaan kyseessä oli likamaakerrosten alainen pieni kuoppa, jossa oli runsaasti likamaata ja tulisijan purkujätettä. Kyseessä voi olla tulisijarakenteen tai muun rakennuksen osan alle tai yhteyteen sijoitettu perustuskätkö. Rakenteisiin sijoitetut perustuskätköt näyttävät viimeaikaisten arkeologisten tutkimusten perusteella olleen suhteellisen yleisiä pohjoisessa Fennoskandiassa aina 1700-luvulle saakka (esim. Tuppi 2009; Salmi et al. 2012; Hukantaival 2016; Nurmi 2017). Perustuskätkö tunnetaan myös toiselta Lapin markkinapaikalta. Markkinan kirkon itäpäädyn keskimmäisen kiven alta tiedetään löytyneen kolmen kuninkaan rahat,

jotka on laitettu paikalleen todennäköisesti v. 1790 (Halinen 2001). Terävä rautaesine on näiden tunnistettujen perustuskätköjen yleisin esinetyyppi (Nurmi 2017: 120–121). Mikäli kaivauksilla löydetty kirves edustaa perustuskätköä, se olisi tällä hetkellä nuorin ajoitettu arkeologinen esimerkki Pohjois-Suomesta.

Eläinluulöydöt: markkinaruokaa ja kauppatavaraa

Kolarinsaaren markkinapaikan kaivauksilta löytyi yhteensä 717 luun kappaletta, jotka painoivat yhteensä 580 g. Luun kappaleista 21 oli palaneita. Palaneet luut löytyivät koeojasta 1 ja koekuopasta 8. Yhdestä kylkiluun kappaleesta koekuopasta 8 löytyi jyrsijän tai petoeläimen hampaanjälkiä, mikä todennäköisesti kertoo siitä, että markkinakentällä on lojunut luita siten, että eläimet ovat päässeet niihin käsiksi. Nisäkäslajeista aineistossa oli poron tai peuran (*Rangifer tarandus*), lampaan tai vuohen (*Ovis aries/Capra hircus*), ja sorkka- tai kavioeläimen luita. Lisäksi aineistossa oli metson (*Tetrao urogallus*), teeren (*Lyrurus tetrrix*), riekon (*Lagopus lagopus*) ja kaakkurin (*Gavia stellata*) luita. Kalalajeista aineistosta tunnistettiin siian (*Coregonus lavaretus complex*), lohen (*Salmo salar*), ahvenen (*Perca fluviatilis*), hauen (*Esox lucius*), seitin (*Pol-lachius virens*), turskan (*Gadus morhua*), koljan (*Melanogrammus aeglefinus*) ja keilan (*Brosme brosme*) luita. Lajijakauma fragmenttimäärinä (*Number of Identified Specimens*, NISP) ja minimiyksilömäärinä (*Minimum Number of Individuals*, MNI) on esitetty taulukossa 1.

Kolarin markkinakentän eläinluuaineiston lajijakauma muistuttaa Enontekiön Markkinan ja Utsjoen Pappilan markkinapaikkojen eläinluuaineistojen erityisesti poron suuren osuuden suhteen (Lahti 2006; Harlin 2009). Markkinan ja Pappilan eläinluuaineistot ovat huomattavasti suurem-

mat kuin Kolarin aineisto, mikä vaikuttaa aineiston lajirikkauteen (esim. Lyman 2008: 159–166). Villit metsäkanalinnut, etenkin riekko, olivat yleisiä myös näissä aineistoissa (Lahti 2006; Harlin 2009). Tornionjoen laaksossa sijaitsevalla Kyrkuddenin markkinapaikalla (käytössä 1300-luvulta 1600-luvulle) sekä Piitimenjoen suussa sijaitsevalla Gamla Kyrkbyn markkinapaikalla (käytössä 1300–1400-luvuilla) poron osuus aineistosta oli huomattavasti pienempi ja aineistoa dominoivat naudan luut (Backe 1995; Vretemark 1995). Tornion kaupungissa, josta kauppiaat Kolarin markkinoille matkustivat, on poron luiden osuus luuaineistosta parin prosentin luokkaa (Salmi et al. 2014).

Lajin tai suvun tasolle tunnistetuista nisäkkään luista 74 % kuului porolle tai peuralle. Luiden morfologian perusteella ei ole mahdollista sanoa, onko kyse poron vai villipeuran luista. Aineiston konteksti viittaa lähinnä kesyporoon, sillä poron liha ja muut porotuotteet sekä vetohärät mainitaan Kolarin markkinoiden kauppatavaran joukossa (Paulaharju 1923: 79). Villipeuraa kuitenkin pyydettiin vielä 1800-luvulla (Kortesalmi 2008: 23–24; Virrankoski 1973: 271–272). Iänmääritykset epifyysien luutumisen perusteella viittaavat aikuisten eläinten teurastukseen, sillä aineistossa ei ollut luutumattomia alle 3–4 vuoden iässä luutuvia epifyyseyä. Perinteisessä poronhoidossa teurastettiin pääasiassa aikuisia yksilöitä, esimerkiksi mahoja vaatimia, loukkaantuneita eläimiä ja vetohäriksi kouluttamattomia yksilöitä (Itkonen 1921: 15; Hambleton & Rowley-Conwy 1997; Lahti 2006; Korhonen 2008: 137). Ikäjakauma muistuttaa muiden Lapin markkinapaikkojen, Markkinan ja Pappilan, sekä Tornion kaupungin poronluuaineistojen ikäjakautumia, joita myös dominoivat aikuiset yksilöt (Lahti 2006; Harlin 2009; Puputti 2010: 32).

Aineistossa oli poron raajojen pitkien luiden, lapaluun, lantion, nikamien, alaleuan ja sarven kappaleita. Nikamat olivat

Taulukko 1. Lajijakauma fragmenttimäärinä (NISP) ja minimiyksilömäärinä (MNI).

Taksoni	Tieteellinen nimi	NISP	MNI	%NISP	%MNI
Poro tai peura	<i>Rangifer tarandus</i>	23	2	3,2	8,3
Lammas	<i>Ovis aries</i>	2	1	0,3	4,2
Lammas tai vuohi	<i>Ovis aries/Capra hircus</i>	6	1	0,8	4,2
Sorkka- tai kavioeläin	<i>Ungulata</i>	40		5,6	
Nisäkäs	<i>Mammalia</i>	82		11,4	
Metso	<i>Tetrao urogallus</i>	1	1	0,1	4,2
Teeri	<i>Lyrurus tetrix</i>	1	1	0,1	4,2
Riekko	<i>Lagopus lagopus</i>	7	1	1,0	4,2
Kaakkuri	<i>Gavia stellata</i>	1	1	0,1	4,2
Lintu	<i>Aves</i>	2		0,3	
Kalat	<i>Pisces</i>	60		8,4	
Varsinaiset luukalat	<i>Teleostei</i>	196		27,3	
Turskat	<i>Gadidae</i>	75		10,5	
Lohikalat	<i>Salmonidae</i>	5		0,7	
Siika	<i>Coregonus lavaretus complex</i>	98	4	13,7	16,7
Lohi	<i>Salmo salar</i>	4	2	0,6	8,3
Ahven	<i>Perca fluviatilis</i>	16	1	2,2	4,2
Hauki	<i>Esox lucius</i>	32	2	4,5	8,3
Seiti	<i>Pollachius virens</i>	38	3	5,3	12,5
Turska	<i>Gadus morhua</i>	23	2	3,2	8,3
Kolja	<i>Melanogrammus aeglefinus</i>	4	1	0,6	4,2
Keila	<i>Brosme brosme</i>	1	1	0,1	4,2
Yhteensä		717	24	100,0	100,0

kaula- ja lannenikamien kappaleita. Itkonen (1921: 14) mukaan saamelaisilla oli tapana paloitella poron selkä kunkin nikaman nivelestä ja käyttää selkäpalat keiton valmistukseen. Aineistossa oli myös runsaasti suuren tai keskikokoisen sorkka- tai kavioeläimen kylkiluita, jotka tunnistettujen luiden lajijakauman huomioon ottaen ovat luultavasti poron kylkiluita. Poron kyljet hakattiin keskeltä halki ja puoliskot leikattiin pari kolme poikkinaista kylkiluuta sisältäviin kappaleisiin. Kylkeä käytettiin keittoon, mutta sitä myös kuivattiin kauppatavaraksi (Itkonen 1921: 14). Joistakin kylkiluun kappaleista

löytyi viiltojälkiä ja osa niistä oli katkaistu poikittaissuunnassa. Jos poron liha aiottiin kauppatavaraksi, saatettiin myös jättää lapa, kylki ja paisti kiinni toisiinsa ja irroittaa pitkänä levynä selkärangan vieritse (Itkonen 1921: 8). Itkonen (1921: 19) mukaan tällaisia ”riipipuolia” sekä lihoja ja paisteja saamelaiset kuljettivat markkinoille myytäväksi.

Pitkistä luista olivat edustettuina sääri-, varttinä- ja jalkapöydänluut, jotka kaikki oli rikottu luuytimen hyödyntämiseksi. Näiden luiden, ”konttiluiden”, luuytimen hyödyntäminen on saamelaisten ruokakulttuurille ominainen piirre (Itkonen 1921: 9;

Harlin 2009), mutta sitä ovat harjoittaneet Pohjois-Suomessa muutkin etniset ryhmät (Salmi et al. 2014). Luut keitettiin ja niistä kaavittiin lihat, minkä jälkeen luut halkaistiin isolla puukolla tai kirveellä (Itkonen 1921: 9). Yhden jalkapöydänluun ja yhden sääriluun proksimaalisissa nivelpinnoissa oli viiltojälkiä (Kuva 8), jotka luultavasti liittyvät konttiluiden syömiseen. Myös alaleuanluussa on runsaasti luuydintä ja myös niitä rikottiin luuytimen hyödyntämiseksi (Hambleton & Rowley-Conwy 1997; Harlin 2009). Kolarin saaren markkinapaikalta löydetty alaleuanluun kappale sekä alaleukaan kiinnittyvät etu- ja poskihammas voivat olla peräisin tällä tavalla ruuaksi valmistetusta alaleuanluusta.

Markkinan ja Pappilan luuaineistoissa, kuten Kolarinkin markkinapaikan aineistossa, kaikki luurangon osat olivat edustettuina. Kallon osien (lukuun ottamatta alaleuanluuta, josta syötiin luuydin) ja ylimpien nikamien vähyys kuitenkin viittaa siihen, että joskus porot teurastettiin muualla ja syötävät tai myytävät osat kuljetettiin

Kuva 8. Viiltojälkiä poron tai peuran halkaistun jalkapöydänluun proksimaalisessa nivelpinnassa. Nuolet osoittavat viiltojälkien sijainnin (Kuva: Oulun yliopisto, Arkeologian laboratorio).

markkinapaikalle (Lahti 2006; Harlin 2009). Kylkiluita oli Markkinan ja Pappilan aineistoissa vähän, mikä johtuu Lahden (2006) mukaan siitä, että kylkiluita sisältäviä lihankappaleita ei tuotu markkinapaikalle. Tornion luuaineistossa olkaluut ovat selkeästi ylliedustettuna, mikä saattaa viitata siihen, että torniolaiset kauppiat ostivat olkaluun sisältäviä poronpaisteja saamelaisilta kauppiailta (Puputti 2010: 33–34). Samoin kuin Kolarin markkinapaikan aineistossa, myös Markkinan, Pappilan ja Tornion aineistoissa poron pitkiä luita oli rikottu luuytimen hyödyntämiseksi (Lahti 2006; Harlin 2009; Salmi et al. 2014).

Sarvi oli tärkeä raaka-aine, josta valmistettiin monenlaisia esineitä. Sarviesineitä ei Kolarin markkinakentältä löytynyt, mutta sarven kappaleita, pääasiassa sarven haarojen ääriosien kappaleita löytyi. Poronsarvet mainitaan saamelaisten kauppatavarana (Itkonen 1948b: 198) ja Paulaharjun (1923: 79) mukaan saamelaiset kauppiat toivat Kolarin markkinoille esimerkiksi sarvilusikoita.

Aineistossa oli kaksi lampaan ja kuusi lampaan tai vuohen luuta. Lampaan tai vuohen luurangosta oli edustettuna raajojen pitkät luut ja ranneluut. Kaikki epifyysit olivat luutuneita, mikä viittaa aikuisten eläinten teurastamiseen. Sekä saamelaiset, torniolaiset että Pohjois-Suomen maaseudun asukkaat omistivat lampaita, joita pidettiin sekä villan että lihan vuoksi (Itkonen 1948a: 269–270; Salmi 2011). Saamelaiset omistivat myös vuohia (Itkonen 1948b: 190). Vuohia pidettiin erittäin vähän Pohjois-Suomen kaupungeissa ja maaseudulla (Wilmi 2003: 178). Tornioista on kuitenkin tunnistettu muutama vuohen luu (Salmi et al. 2014).

Tunnistetut linnun luut kuuluivat kaakkurille, metsolle, teerelle ja riekolle. Kaakkurin, metson ja teeren luita oli kuitenkin lajia yksi kappale. Lintuja on voitu syödä markkinapaikalla tai niiden lihaa tai höyheniä on voitu kaupata. Saamelaiset säilöivät lintuja kokonaisina siten, että lintu

oli leikattu auki, suolattu ja kuivattu (Itkonen 1921: 40). Metsäkanalintuja on voitu pyytää myös Kolarin markkinoiden aikaan, talvela. Metsäkanalinnuista erityisesti riekko oli saamelaisille tärkeä riistalintu (Itkonen 1921: 39). Riekon luita on runsaasti myös Markkinan ja Pappilan eläinluuaineistoissa (Lahti 2006). Myös Gamla Kyrkbyn luuaineistossa oli riekon ja teeren luita (Backe 1995). Metsäkanalintuja pyysivät myös torniolaiset ja Pohjois-Suomen maaseudun asukkaat (Salmi 2011; Salmi et al. 2014). Metsänriistaa toivat Kolarin markkinoille Paulaharjun (1923: 78–79) mukaan sekä saamelaiset että ylimaalaiset talonpojat. Kaakkuri on muuttolintu, joten sen olkaluu on voinut päätyä talvimarkkinoille esimerkiksi säilötyn lihan tai nahan mukana. Toinen vaihtoehto on se, että Kolarin markkinapaikan tupia käytettiin markkina-ajan ulkopuolella tarpeen mukaan, samoin kuin esimerkiksi Enontekiön Markkinassa (Harlin 2009). Itkosen (1921: 40) mukaan saamelaiset eivät syöneet kaakkuria, mutta toisaalta esimerkiksi Draken (1918: 142) mukaan Ruotsin puolen saamelaiset söivät kaakkurin lihaa. Tupelle nyljettyä kaakkurin nahkaa käytettiin myös pussien valmistamiseen (Itkonen 1948a: 299). Kaakkurin luita ei löytynyt muilta markkinapaikoilta, mutta Kyrkuddenista löytyi yhden kuikan luu (Vretemark 1995).

Aineiston kalanluista siikaa oli lukumääräisesti eniten. Kaikki siian luurangon osat olivat edustettuina. Lohesta oli vain muutama kallon luu. Ahvenesta oli kallon ja vartalon luita, mutta ei nikamia. Hauen luut olivat pääosin kallosta ja muutama rintakehän nikama. Etelä-Lapin saamelaisten ruokakulttuurissa kalalla on ollut merkittävä rooli vielä lähimenneisyydessä. 1930–1950-luvuilla kala oli tärkein proteiinin lähde ja osa jokapäiväistä ruokavaliota tuoreena tai kuivattuna (Nilsson et al. 2011). Aineistosta löydettyjen merikalajien eli turskakalojen, seitin, turskan, koljan tai keilan luiden joukossa ei ollut ainoatakaan kallon luuta. Kaikki luut olivat nikamia ja vartalon

tai hartiavyön luita. Tämä viittaa tuontikalalan kulutukseen erittäin hyvin säilyvän kapakalan muodossa. Kapakalan valmistuksessa turskakalasta leikataan vähintään pää pois ennen kuivaamista tai suolaamista ja kallon luut jäävät valmistuspaikalle (Wubs-Mroze-wicz 2009; Orton et al. 2014; Oliveira et al. 2016). Saamelaiset poropaimentolaiset toivat kapakalaa mukanaan Jäämeren rannikolle suuntautuneilta jutaamismatkoiltaan, ja meripyyntissä kävivät myös vähäporoiset saamelaiset (Itkonen 1948a: 541–542). Paulaharjunkin (1923) mukaan saamelaiset kauppiat toivat Kolarin markkinoille Jäämeren kalaa. Kapakalan tuonti ja Jäämeren muut resurssit, kuten simpukat, näkyvät myös Enontekiön Markkinan ja Utsjoen Pappilan luuaineistoissa (Harlin 2009).

Lopuksi

Kolarinsaaren vanha markkinapaikka oli käytössä lähes koko 1800-luvun ajan. Markkinapaikka toimi paikallisväestön ja kauempaa tulleiden saamelaisten, karjalaisten kauppiaiden ja Tornion porvareiden kohtauspaikkana, jossa kaupankäynnin lisäksi tavattiin muita ihmisiä, käytiin kirkossa ja hoidettiin sosiaalisia suhteita. Kesällä 2018 suoritetun arkeologisen kaivauksen tulokset vahvistavat markkinapaikan olleen käytössä 1800-luvulla. Kaivauksilla havaitut rakennejäännökset viittaavat siihen, että markkinapaikalla on ollut lasi-ikkunaisia markkinatupia, joita on lämmitetty savilaastista muuratuilla tulisijoilla. Rakennukset on purettu, kun markkinapaikka jäi pois käytöstä. Löytöaineisto oli niukkaa, mutta luonteeltaan saman tyyppistä kuin muilla Lapin markkinapaikoilla, koostuen esimerkiksi astioiden, pullojen ja liitupiippujen kappaleista, rahoista sekä pukeutumiseen ja rakennuksiin liittyvästä esineistöstä. Eläinluuaineisto muistutti enemmän pohjoisen Lapin markkinapaikkojen, Markkinan ja Pappilan luuaineistoja kuin keskiaikaisten

ja eteläisempien markkinapaikkojen aineistoja. Etenkin poronhoidon ja porotuotteiden rooli oli suuri toisin kuin esimerkiksi Piitimenjoen suussa ja Tornionjoen laaksossa, joissa maataloudella oli suurempi rooli ihmisten elämässä ja taloudessa. Jäämeren kalojen luut ja kalojen käsittelyyn viittaava anatominen jakauma kertoo Jäämeren rannikolle ulottuneista kauppaverkostoista.

Kaivausten avulla saatiin myös todennettua, että markkinapaikka sijaitsi nykyisen hautausmaan aidan luoteiskulmalla, jossa osa markkinapaikkaan liittyvistä kulttuurikerroksista on jäänyt hautausmaan alueelle ja tuhoutunut hautausten yhteydessä. Arkeologinen tutkimus siis osoitti 1800-luvun kartografisten tietojen osoittavan markkinapaikan sijainnin varsin tarkasti, kun taas paikallisessa suullisessa perinteessä markkinapaikan miellettiin sijainneen lähempänä Muonionjoen rantaa. Alue on edelleen ihmisille merkityksellinen ja paikalla käy väkeä monessa tarkoituksessa, esimerkiksi vierailemassa kirkossa, hautausmaalla tai uimarannalla. Alueelle on pystytetty myös markkinapaikasta kertova opastaulu.

Kiitokset

Haluamme kiittää kaivauksille osallistuneita kollegoitamme Marte Spangenia Tromsøin yliopistosta sekä Markus Fjellströmiä Tukholman yliopistosta ja arkeologian kenttäkurssille osallistuneita arkeologian opiskelijoita.

Bibliografia

Henkilökohtaiset tiedonannot

Malinen, A. 2019. Restaurointimestari, henkilökohtainen tiedonanto 22.1.2019.

Tutkimuskirjallisuus

- Drake, S. 1918. *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Halinen, P. 1992a. Enontekiön Markkina – Kolmen kodan kaivaukset vuonna 1990. M. Huurre, P. Halinen, M. Lavento & J. Moisanen (toim.) *Kentältä poimittua. Kirjoitelmia arkeologian alalta*: 39–44. Julkaisu N:o 2. Helsinki: Museo-
virasto, Esihistorian toimisto.
- Halinen, P. 1992b. Enontekiön Markkina – Kauppiain kohtauspaikka. *Raito* 1/1992: 46–51.
- Halinen, P. 2001. Raha ratkaisee. *Arkeologipäivät* 2001: 31–34.
- Halinen, P. Enontekiön Markkinan tuvan ajoituksesta. *Muinaistutkija* 4/2002: 44–50.
- Hambleton, E. & Rowley-Conwy, P. 1997. The Medieval reindeer economy at Gæccevaj'Njar'Ga 244 B in the Varanger Fjord, North Norway. *Norwegian Archaeological Review* 30(1): 55–70.
- Harlin, E. 2009. The possibilities of osteology in historical Sámi archaeology. Life and livelihood at the 18th-century Ohcejohka Sámi market. P. Halinen, M. Lavento & M. Suhonen (toim.) *Recent Perspectives on Sámi Archaeology in Fennoscandia and North-West Russia. Proceedings of the First International Conference on Sámi Archaeology, Rovaniemi, 19–22 October 2006*: 121–132. Iskos 17. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Huggert, A. 2008. Hundraåriga kritpipor i bruk bland samer i 1890-talets Lappmark. *Fornvännen* 2008(103): 23–28.
- Hukantaival, S. 2016. "For a witch cannot cross such a threshold!": Building concealment traditions in Finland c. 1200–1950. Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura.
- Itkonen, T.I. 1921. *Lappalaisten ruokatalous*. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Itkonen, T.I. 1948a. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945, osa I*. Helsinki: Söderström.
- Itkonen, T. I. 1948b. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945, osa II*. Helsinki: Söderström.
- Jaako, P. 1994. *Erämaatalosta seurakunnaksi: Kolarin seurakunnan historiikki*. Kolari: Kolarin seurakunta.
- Korhonen, T. 2008. *Poroerotus: Historia, toiminta ja tekniset ratkaisut*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuokkanen, T., Mutka, K. & Ylimaunu, T. 2015. Nappeja, solkia ja asetuksia: lainsäädännön vaikutus pukeutumiseen varhaismodernissa Oulussa. *Artefacta* 2.2.2015. Saatavissa: <http://www.artefacta.fi/artefactum>
- Lahti, E. 2006. Bones from Sápmi: Reconstruction of the everyday life of two ancient Saami households. V. Herva (toim.) *People, Material Culture and Environment in the North. Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference*: 284–295. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lundholm, K. 1991. Elinkeinojen kehitys; Tornionlaakso suurl politiikassa. O. Hederyd, Y. Alamäki & M. Kenttä (toim.) *Tornionlaakson historia 1: Jääkaudelta 1600-luvulle*: 266–301; 330–344. s.l.: Tornionlaakson kuntien historiakirjatoimikunta.
- Lyman, R.L. 2008. *Quantitative Palaeozoology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mellanen, J. 1994. "...päiväni ovat haihtuneet kuin savu...", 1600-luvun tupakkapiiput Helsingin vanhassakaupungissa. P. Kallio, I. Savolainen & S. Vainio (toim.) *Narinkka 1994, Helsingin kaupunginmuseon vuosikirja*: 258–281. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.
- Nilsson, L.M., Dahlgren, L., Johansson, I., Brustad, M., Sjölander, P. & Van Guelpen, B. 2011. Diet and lifestyle of the Sami of southern Lapland in the 1930s–1950s and today. *International Journal of Circumpolar Health* 70(3): 301–318. DOI: 10.3402/ijch.v70i3.17831
- Nurmi, R. 2009. The others among us? – Saami artefacts in a 17th century urban context in the town of Tornio, Northern Finland. T. Äikäs (toim.) *Máttut – Máddagat, The roots of Saami ethnicities, societies and spaces/places*: 68–87. Oulu: Giellagas Instituutti/Oulun yliopisto.
- Nurmi, R. 2011. *Development of the urban mind – an object biographical approach. The case study of the town of Tornio, northern Finland*. Väitöskirja. Oulu: Oulun Yliopisto.
- Nurmi, R. 2017. Kuinka talonpojista tuli porvareita: arkeologinen näkökulma torniolaisten kaupunki-

- laistumiseen 1600-luvulta 1800-luvulle. *Tornionlaakson vuosikirja* 2015–2017: 106–147.
- Oliveira, H., Nunes, M.L., Vaz-Pires, P. & Costa, R. 2016. Salting and drying of cod. K. Kristbergsson & J. Oliveira (toim.) *Traditional Foods: General and Consumer Aspects*: 275–290. New York: Springer.
- Orton, D., Morris, J., Locker, A., & Barrett, J. 2014. Fish for the city: Meta-analysis of archaeological cod remains and the growth of London's northern trade. *Antiquity* 88(340): 516–530.
- Paulaharju, S. 1932. *Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Persson, B. 1992. Clay Pipes and Copper Coins as Means of dating – a Source-critical Presentation. L. Ersgård, M. Holmström & K. Lamm (toim.) *Rescue and Research, Reflections of society in Sweden 700–1700 A.D.*: 172–187. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Puputti, A. 2010. *Living with Animals: a Zooarchaeological Study of Urban Human-Animal Relationships in Early Modern Tornio, 1621–1800*. BAR International Series 2100. Oxford: Archaeopress.
- Rydström, G. 2009. *Det äldsta Lycksele: Öhn*. Skogsmuseet Rapport 8. Lycksele: Skogsmuseet.
- Salmi, A. 2011. Riistaa, kalaa ja konttiluita: Pohjois-Suomen ruokakulttuurista n. 1400–1700 AD. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä, Kirsti Paavolan juhlakirja*: 221–236. Oulu: Oulun yliopisto.
- Salmi, A., Tranberg, A., Pääkkönen, M. & Nurmi, R. 2014. Becoming modern: Hybrid foodways in early modern Tornio, Northern Finland. *International Journal of Historical Archaeology* 18(3): 489–512.
- Tuppi, J. 2009. Karjataikoja ja talonpoikaisrituaaleja: perustuskätköjä 1600-luvun Tornioista. J. Ikäheimo & S. Lipponen (toim.) *Ei kiveäkään kääntämättä: Juhlakirja Pentti Koivuselle*: 277–284. Oulu: Pentti Koivusen juhlakirjatoimikunta.
- Virrankoski, P. 1973. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla*. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan, Kainuun ja Lapin Maakuntaliittojen yhteinen historiatoimikunta.
- Wilmi, J. 2003. Tuotantotekniikka ja ravinnonsaanti. V. Rasila, E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*: 159–182. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wubs-Mrozewicz, J. 2009. Fish, stock and barrel: Changes in the stockfish trade in northern Europe, c. 1360–1560. L. Sicking & D. Abreu-Ferreira (toim.) *Beyond the Catch: Fisheries of the North Atlantic, the North Sea and the Baltic, 900–1850*: 187–208. Leiden: Brill.
- Åkerhagen, A. 2004. *Svenska kritpipstilverkare och deras pipor*. s.l.: Tobaks- & Tändsticksmuseum.

FT, dosentti Anna-Kaisa Salmi toimii Oulun yliopistossa Akatemiatutkijana.
anna-kaisa.salmi@oulu.fi

FT, dosentti Tiina Äikäs toimii Oulun yliopistossa Suomen akatemian tutkijatohtorina.

FT Risto Nurmi on Suomen Kulttuurirahaston apurahalla työskentelevä Oulun yliopiston tutkijatohtori.

FT Ville Hakamäki väitteli Oulun yliopistosta vuonna 2018.

HuK Emilia Jääskeläinen on Oulun yliopiston maisteriopiskelija.

HuK Sami Kuvaja on Oulun yliopiston maisteriopiskelija.

Loppuviite

- 1 Tämän lisäksi kairauksia tehtiin säännöllisissä linjoissa 0,5–2 metrin välein fosfaattinäytteiden ottamiseksi. Nämä näytteet ovat tätä kirjoittaessa analysoitavina.

Arja Ahlqvist

Kostroman ulkomuseo ja kupillinen palvoskivi Volgan varrelta

Kostroma friluftsmuseum och en offersten invid Volga

Efter arkeologiska undersökningar år 1955 flyttades en offersten som härstammar från den forna staden Durasovo invid Volga till Ipatiev-klostrets mark i Kostroma. År 1988 flyttades stenen vidare till det nutida friluftsmuseet i Kostroma. Det har bevarats uppgifter om hur daggen eller vattnet som samlats i stenens största skålgrop använts för helande ändamål. Särskilt användes det för att bota ögonsjukdomar, därav även benämningen "tårsten". I de mindre groparna skall man ha placerat offer. Offerstenen avviker till sin form och till groparna tydligt från de skålgropsstenar som förekommer i krönikornas Merjaland. Utgående från etnografiska uppgifter skiljer den sig också från städens underlagsstenar som användes av smeder och har hittats högre upp längs med Volga i norra delarna av Ryssland. Det finns uppgifter om att offerstenen ursprungligen stått på en forntida kurgan, vilket gör att den direkt kan förknippas med arvet från mellersta Rysslands finsk-ugriska Merja- eller Djakovo-kulturer.

Keski-Venäjän kullanhoidon ajan ruska-aika vastaanotti minut lokakuussa 2018 Kostroman kaupungissa, Volgan varrella (ks. yleiskartta Ahlqvist 2012: 11). Syväkeltaisena hohti myös Volgaan laskevan *Kostromá*-joen alajuoksulla, 1300-luvulta peräisin olevan Ipatijn luostarin (*Svjato-Troickij Ipatjevskij mužskoj monastyr*) vieressä sijaitseva Kostroman ulkomuseon alue, jonka virallinen nimi on Kostroman arkkitehtonis-etnografinen ja maisemallinen museo-suojelualue "Kostroman sloboda" (*Kostromskoj arhitekturno-etnografičeskij i landšaftnyj muzej-zapovednik "Kostromskaja sloboda"*).¹

Ulkomuseoon on siirretty vanhoja asuin-, talous- ja kirkkorakennuksia koko laajan Kostroman oblastin alueelta. Mielenkiintoisimpiin kuuluvat entiseltä Volgan tulva-alueelta peräisin olevat jalkasaunat ja

muut tammipaalujen päälle nostetut rakennukset. Kevättulvien vuoksi kaikki Kostroman alangon rakennukset, mukaan lukien asuintalot, aitat ja myllyt korotettiin paalujen varaan. Ainutlaatuinen *Spas-Vjožin* vuonna 1713 rakennettu puukirkko seisoi 24 tammipaalun päällä. Juuri tämän kirkon pelastaminen Kostroman tekojärven alta antoi alkusysäyksen ulkomuseon perustamiselle. Vjožin kirkko olikin ensimmäinen rakennus, joka 1950-luvun puolivälissä siirrettiin Ipatijn luostarin alueelle. Nykyiseen ulkomuseoon saakka kirkko ei koskaan päätenyt, sillä vuonna 2002 se paloi. Kirkon vieressä kuudella tammijalalla seissyt kellotapuli oli tuhoutunut jo alkuperäisellä paikallaan. (ks. esim. Kudrjašov 1971: 6; Mazerina & Orehova 1984: 3; Guseva 2016: 3–4.)

Ulkomuseon näyttävimmät rakennukset ovat pääosin kunnostettuja, ja niiden sisätiloissa on erilaisia näyttelyitä. Kuitenkin erityisesti monien talousrakennusten katot huutavat korjaustarvetta. Mädänneitten kattolautojen tai -malkojen alta paistaa monasti perinteinen tuohikate. Kattojen huono kunto pistää silmään niin Nerehtan piirikunnasta tuoduissa 1800-luvun lopun vilja-aitoissa kuin 1800-luvun Kostroman piirikunnan jalallisissa savusaunoissakin (Kuva 1). Tilapäistä korjausta on myös tehty: ainakin erään 1800-luvun Čuhloman piirikunnasta tuodun tsasounan päälle on rakennettu erillinen väliaikainen peltikattoinen kehikko suojaamaan pitkälti luhistunutta kattoa ja osin lahonneita ylempiä hirsikertoja.

Kostroman ulkomuseon rakennusten kunto eroaa silminnähävästi muun muassa Suzdalin ulkomuseon rakennuksista Vladimirin alueella. Näyttää siltä, että Suzdalin runsaat matkailijavirrat ovat mahdollistaneet myös ulkomuseon ylläpidon ja vaadittavat entisöintityöt. Turismin Suzdaliin jättämistä merkittävistä rahavirroista huolimatta tulon keväällä 2018 suuresti harmitelleeksi pikkukaupungin nykyistä tungosta sekä sen myötä lähes kaiken entisen aitouden katoamista ja hinta-laatusuhteen täydellistä kohtaamattomuutta.

Kupillinen palvoskivi Volgan varrelta

Kostroman ulkomuseossa sattui odottamatonta eteeni erikoislaatuinen näky: pienehkö kupillinen palvoskivi sijoitettuna profeetta Iljalle pyhitetyn puukirkon (*Cerkov Ilji Pro-roka*) eteiseen, kirkkosaliin nousevien portaiden suojaan (Kuva 2). Itse Iljan kirkko on siirretty museoon Kostroman alueen pohjoisosasta, Soligaličin piirikunnasta, jossa kirkkorakennusta oli pitkään käytetty viljavarastona. Kirkon tarkkaa rakentamisen ajankohtaa ei ole määritelty, mutta opastautunut ja esittelytekstit ilmoittavat eri vaiheiden

ajoittuvan 1500–1800 -luvuille, suojelukyltissä mainitaan 1700-luku (Kuva 3). Ilja-profeetalle on omistettu nimenomaisesti ylempi kirkkosali, kesäkirkko. Kesäkirkossa on säilynyt 1800–1900 -lukujen vaihteen holvikatto, niin kutsuttu "taivas".

Iljan kirkolla ei alunperin ole mitään yhteyttä palvoskiveen, joka suhteellisen vaatimattomasta koostaan huolimatta väistämättä kiinnittää kävijän huomion: kuin pää kallellaan, kahdella ymmyrkäisellä silmällään kivi tuntuu haikean oloisesti tuijottavan sisäänastujaa (Kuva 4). Museoidun palvoskiven yhteyteen on liitetty tilapäisen oloinen paperikyltti, jossa kivelle annetaan nimi *Kámen-slezník* ja kerrotaan sen tulevan Kostroman alueen Krasnoselskin piirikunnasta, ilman tarkempaa tietoa paikkakunnasta.

Venäjällä yleisesti jokaisen museon joka ainoassa huoneessa — tässä tapauksessa museorakennuksessa — on oma "päällekatsojansa" (*smotritel*). Lähes poikkeuksetta nämä museotiloissa istuvat vartijat eivät tiedä juuri mitään museosta, sen kokoelmista tai edes vartioimansa huoneen esineistä. Enimmäkseen kyse on eläkeläisnaisista, jotka suhteellisen kevyessä työssä tienaaivat leivänpäällisrahoja. Usein olen harmistunut heidän täysin tyhjiin vastauksiinsa, kun olen päätenyt jotakin seikkaa tiedustelemaan. Iljan kirkon- ja kivenvartija oli toista maata. Tulan alueelta kotoisin olevalta tarkkaavaiselta naiselta sain joukon lisätietoja, joskaan edes hän ei tiennyt, mistä kylästä kivi on lähtöisin. Museoon kivi oli tuotu Ipatijn luostarista, jossa se oli ehtinyt pitkähkön tovin majoilla, kunnes ymmärrettiin, ettei "pakanallisen kiven" kuulu seistä toimivassa kirkossa.

Kirkonvartijan tiedoista ja osin ehkä päätelmistäkin selvisi, että alkujaan kivi on seissyt jonkin kirkon luona. Nainen muisti erään taannoisen kävijän huudahtaneen: "Täällähän se meidän kivemme on!" Kivi oli viety tuosta kylästä, ja asukkaat olivat pyytäneet sen palauttamista. Vartijan mukaan kivessä on kolme reikää, joista suurimpaan kerääntynyttä aamukastetta

Kuva 1. Tammipaalujen päälle rakennetut, 1800-luvun jalkasaunat Kostroman alangon alueelta. Kaikkiaan saunoja on neljä, joista kuvan kaksi rakennusta näyttävät ulospäin parhaiten säilyneiltä. Saunat on sijoitettu Igúmenka-joen suvannon partaalle. Saunojen lähelle on ehdoton kulkukielto, joten kuva on otettu vastarannalta. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 2. Kupillinen palvoskivi Iljan kirkon eteisessä, kirkkosaliin nousevien portaiden suojassa. Ikkunanaluspenkillä on kirkonvartijan istumapaikka. Penkillä on nippu kirkon historiasta kertovia tulosteita. Pääsyliput kerätään siisteihin pinoihin ikkunalaudalle. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kostroman ulkomuseo ja kupillinen palvoskivi Volgan varrelta

Kuva 3. Profeetta Iljan kirkko, Kostroman ulkomuseo. Taustalla näkyy eräs Ipatijn luostarin torneista. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 4. Palvoskivi tuijottaa kävijää pyörein silmin, pää kallellaan. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

tai sadevettä on käytetty silmäsairauksien hoitoon. Nimenomaisesti kastetta pidettiin hoitavampana kuin sadevettä. Nainen kertoi kesäisin kaataneensa kuppiin vettä, jota jopa syvästi uskonnolliset ihmiset olivat käyneet siitä ammentamassa. Pienempiin reikiin laitettiin uhreja, mahdollisesti kopeekkoja.

Palvoskiven nimeä on vaikea olla yhdistämättä venäjän 'kyyneltä' tarkoittavaan *slezá*-sanaan, mikä tarinankin puolesta tuntuisi perustellulta. Kirkonvartijakin tarttui halukkaasti tähän mahdollisuuteen selittäen, että silmäkipujen syynä olisivat olleet varhaisemmat savutuvat, jollainen on esillä myös ulkomuseon alueella. Juuri savu olisi aiheuttanut silmien kirvelyä ja kyyneleitä.²

Kyse näyttäisi siis olevan "kyynelkivistä". Tietynlaisen analogian nimelle voisivat tarjota vaikkapa Suomen paikanimistön *Itkukivi*-nimet, joita löytyy useampia (ks. Karttapaikka; Nimiarkisto). Mielenkiintoinen on myös Harjavallassa sijaitseva *Lallin itkukivi*, jonka sanotaan olevan aina märkänä Lallin kyyneleistä (Satakunnan kulttuuriympäristöt 220; Nimiarkisto). Ainakin yksi *Kyynelkivi* maastamme myös löytyy (ks. Nimiarkisto). *Silmäkivi*-nimiä on puolestaan enemmänkin (ks. Nimiarkisto; Karttapaikka).

Vartijan mukaan kävijät kyselevät palvoskivistä paljon, mutta tieteen piirissä se ei ole herättänyt kiinnostusta. Saatavilla olevissa museon esittelyteksteissä, opaskirjasissa tai muissa paikallisen museotoimen julkaisuissa kiveä ei mainita lainkaan. Internet-haulla kivistä kuitenkin löytyi joitakin tietoja ja kuvia, jotka toistuvat useammallakin sivustolla. Lähtökohtana on V. Šamovin (2015) kirjoitus, jossa ilmoitetaan kiven olevan lähtöisin Krasnoselskin piirikunnan Durasovon kylästä tai sen lähistöltä, kolmenkymmenen kilometrin päästä Kostromasta. Šamov toteaa kiven kadonneen kylästä: puheitten mukaan se olisi kuljetettu metsästä Durasovon vanhauskoisen kirkon luokse, ja sieltä edelleen siirretty kauemmas. Kirjoittaja kertoo jäljittäneensä kiven tien ensin Ipatijn luostariin ja sieltä Kostroman ulkomuseoon.

Šamov (2015) esittää (arkeologiseen) "passiin" pohjautuvan kuvauksen museoesineestä. Kuitenkin Kostroman museon pääintendentti Sergej Vladimirovič Rjabincev (2018a) vahvisti, että mitään "passia" ei varsinaisesti edes ole, on vain kuvaus kivistä. Joka tapauksessa Šamovin tiedot poikkeavat jonkin verran kiven alkuperäisistä vastaanottotiedoista, jotka S. V. Rjabincev (2018b) ystävällisesti minulle toimitti. Esine-numeron lisäksi kohteesta annetaan seuraava kuvaus: "*Kamen-sleznik, Sleznik*, 1800-luku, Kostroman kuvernementti, Durasovon kirkonkylä. Kivi, 39 x 97 x 98. Epäsäännöllisen muotoinen kivi, jossa on syvennyksiä. Väriltään kivi on harmaanruskea. Kansan perimätiedon mukaan vedellä, jota kivelle kerääntyi, parannettiin silmiä. Saapunut 3.4.1988. Tiedot ovat historiallisen osaston johtaja M. D. Šahovalta." S. V. Rjabincev vahvistaa, että kyseisenä ajankohtana esine on tullut museon kirjoihin.

Omat summittaiset mittaukseni ja arvioni osin eroavat Šamovin (2015) havainnoista ja kohteen "passin" luonnehdinnoista. Kiven mittoina Šamov mainitsee: korkeus 39, leveys 48 ja pituus 47 cm. Omat mittaukseni tuottivat seuraavanlaiset tulokset: kiven ympärysmitta sen leveimmältä kohdalta on noin 150 cm ja korkeus 50–51 cm. Šamovin mukaan kyse on "epätasaisesta kuutiosta". Muilta sivuilta kuin edestä katsottaessa kivi kuitenkin muistuttaa lähinnä epämuotoista ja kulmikasta kartiota. Kiven pohja lienee kokonaisuudessaan tasaisen laakea, mutta sijainti puupölkyn päällä estää sen alapuolen keskiosan tutkimisen. Kaiken kaikkiaan kiven seinämät ovat enimmäkseen suhteellisen tasaiset ja kuluneet, joitakin lohkeamia lukuunottamatta. Väriä kuvailisin lähinnä murretuksi punervanharmaaksi. Kivilaatu on määrittelemättä. Kiven kuntoa Šamov kuvailee todenmukaisesti: likaantunut, tahroja, alhaalla lohkeama.

Šamov (2015) esittää kiven tasaisen pyöreitten syvennysten lukumäärän "muutama", eikä hän kuppeja ole myöskään mi-

tannut.³ Kivessä on kuitenkin arveltua useampi kuppi, kaiken kaikkiaan neljä selkeätä, isohkoa syvennystä, kaksi matalampaa koloa sekä yksi laakeahko aihio. Kiven seistessä nykyisessä asennossaan keskeisin ja suurin kuppi, josta vartijan mukaan kastetta tai vettä on ammennettu, sijoittuu takaseinämän yläosaan. Halkaisijaltaan kuppi on noin 12 cm ja kokonaissyvyydeltään 8–10 cm (Kuva 5). Etureunan molemmat kaksi kuppia, joihin vartijan mukaan on laitettu uhreja, ovat halkaisijaltaan noin 10 cm (Kuva 6). Syvyydeltään toinen on noin 6 cm ja toinen noin 4 cm. Jälkimmäisen yläpuolella on lohkeama.

Kiven alapuolella olevan sileän syvennyksen mittaaminen oli sangen haasteellista, ja jonkinlaisen kuvan siitä sain vain kameran välityksellä. Kuppi on halkaisijaltaan suurin piirtein 7 cm ja syvyydeltään 5 cm. Edelleen kiven takaseinämällä, suurimman kupin alapuolella ja sivulla on kolme epämuotoista syvennystä: koloista rosoisin on halkaisijaltaan noin 7 cm ja syvyydeltään noin 4 cm ja tästä alaspäin sijoittuva pienin kuppi on halkaisijaltaan noin 4 cm, syvyydeltään noin 2,5 cm. Lisäksi takasivulla ylempänä on myös jonkinlainen kupin aihio, halkaisijaltaan noin 9 cm, syvyydeltään noin 2,5 cm. Tämän syvennyksen pinnassa on "juonteet", kuin kolmella sormella vedetyt.

Kuva 5. Kiven suurimmasta kupista kerrotaan ammennetun kastetta tai vettä. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 6. Kiven etureunan kahteen kuppiin kerrotaan laitettun uhreja. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kiven useimpien kuppien sisäreunat ovat pyöreät. Kuppien sisäpuoli on paikoin hyvinkin sileä, paikoin taas karkeampi. Poikkeuksen muodostavat mainitut takasivun rosoinen kuppi ja alapuolen kenties kaikkein silein kuppi. Tietty kuppien hioutuneisuusasteen epätasaisuus saattaisi viitata siihen, että ainakin osa koloista voisi alunperin olla luonnon muovaamia. Asian toteamiseksi tarvittaisiin kuitenkin geologista ja arkeologista tietämystä.

Pyhä kivi kurgaanin päällä

Ajoitus 1800-luvulle vaikuttaa kovin myöhäiseltä ja Šamov (2015) onkin varustanut sen kysymysmerkillä. Keskeisin Šamovin ilmaan heittänyt kysymys on kiven alkuperän mahdollinen yhteys Durasovon muinaiskaupunkiin, jonka varhaisemmat vaiheet viittaavat Djakovon kulttuuriin. Yllättävällä tavalla kysymyksen mahdollinen ratkaisu nousi esiin käydessäni palvoskiven "syntysijoilla", jonne lopulta päädyin neljään eri otteeseen kiven ja sen alkuperäisen sijaintipaikan historiaa selvittämään ja ensikäden lähteitä tavoittamaan. Ensikäynneillä sain apua Durasovon kirkkovahdilta. Toisen käyntini yhteyteen olin puhelimitse sopinut tapaamisen Šolohovon kyläasutuksen johtaja Irina Gennadjevna Sokolovan kanssa. Kyläasutuksen johdon eri aineistoista yhteen keräämät tiedot toivat minut siihen johtopäätökseen, että palvoskiven lähtökohdat mitä ilmeisimmin ovat suoraan liitettävissä aina alueen varhaisiin suomalais-ugrilaisiin kulttuurivaiheisiin saakka.

Viitisen kilometrin päähän Volgan juoksusta, sen sivujoen *Stjožeran* alajuoksun tuntumaan sijoittuvan Durasovon muinaiskaupungin vaiheet ajoitetaan yleisesti ensimmäisen vuosituhannen jälkipuoliskolle (800-luvulta 900-luvun alkuun). Muinaiskaupungin väestön katsotaan edustaneen merjalaisten koillista ryhmää, mutta osalla keramiikasta ilmoitetaan olevan djakovolaiset vastineensa. (ks. Gorjunova 1961:

109–110; Leontjev 1997: 132; Rjabinin 1997: 161; Komarov 1999: 201–202; Šolohovo.)

Pienen metsäisen Durasovon muinaiskaupungin kaivauksissa on löytynyt muun muassa korusepän työkaluja, korujen valinmuotteja sekä upokkaita, ja muinaisten asukkaiden pääasiallisena toimenä pidetäänkin korutuotantoa (ks. Gorjunova 1961: 114–116; Leontjev 1996: 258–259; Leontjev 1997: 132–133; Komarov 1999: 201–202; Šolohovo). Kostroman seudun historiallisen museon arkeologisessa näyttelyssä on esillä kaksi pientä kivistä korusepän alasinta, jotka mitä ilmeisimmin ovat peräisin juuri Durasovosta, joskin alasinten alkuperä jää hieman epävarmaksi, sillä samaan vitriiniin on mahduttettu toisenkin arkeologisen kohteen esitely. Erityistä mielenkiintoa herättää myös se, että kyseinen seutukunta on yhä poikkeuksellisen vahvaa koruteollisuuden keskusaluetta Venäjällä (ks. myös Gorjunova 1961: 110). Piirikunnan keskuksessa, kauppalassa nimeltään Krasnoje-na-Volge on kymmenittäin korukauppoja, joihin paikalliset korusepät tuottavat mitä upeimpia luomuksia. Ammattitaito periytyy pitkälti sukupolvelta toiselle, vaikka täältä löytyy myös alan oppilaitos.

Durasovon kyläalueeseen liittyy myös kurgaanikalmisto, jonka yhteydessä on havaittu erillisiä lohkareita. Kivet ovat mahdollisesti olleet kurgaanien perustusten reunoina. (Komarov 1999: 194–195.) Museoitu palvoskivi löytyi Durasovon ympäristössä vuosina 1954–1955 tehtyjen arkeologisten kaivausten yhteydessä. I. G. Sokolova (2018) vahvisti kupillisen kiven seisseen nimenomaisesti Durasovon lähistön muinaisen kurgaanin päällä!

Kaivausten jälkeen, vuonna 1955 kivi vietiin Kostroman museoon, tuolloisen Ipatijn luostarin alueelle. Kerättyjen tietojen mukaan kivi olisi kuitenkin kuljetettu nykyisin asu-mattomasta naapurikylä Pogostista (kartalla Pogost-Monastyrskij), jonka luota, Stjožeran rannalta oli jo vuonna 1899 kaivettu 32 muinaista kurgaanina vaikuttavine löytöineen (Šolohovo). Kohteen Stjožeran laaksoon viitattaava alkuperä sai omassa mielessäni vahvis-

tusta siitäkin syystä, että maastokatselmuksen myötä silmiini osui Durasovossa jopa kolme kivilaadultaan hyvin vastaavankaltaista loh-karettä kuin kuvailtu palvoskivi — toki nämä olivat ilman kuppeja.

Johtaja Sokolovan (2018) mukaan palvoskiven alkuperäisellä sijaintipaikalla kävi väkeä viitisen kilometrin säteeltä parantaakseen erityisesti kiveen kerääntyneellä aamukasteella sairauksiaan, muitakin kuin silmäsairautta. Tietoja uhraamisesta ei täällä pystytty vahvistamaan. Sokolovan (2018) mukaan kiveä kutsuttiin kansan keskuudessa juuri nimellä *Kamen-sleznik* tai *Sleznik*, minkä myös hän oli valmis liittämään venäjän 'kyneltä' tarkoittavaan sanaan, *kak sljózy* 'kuin kyyneleet'. Historiatiedoissa kiveä kuitenkin nimitetään "Pyhäksi kiveksi" ("*Svjatoj kamen*"), minkä niinikään kerrotaan johtuvan siitä, että paikalliset hoitivat itseään kiveen kertyneellä sadevedellä ja kasteella (Šolohovo). Šamovin (2015) mukaan vielä hiljattain paikalliset tunsivat kiveä kohtaan suurta kunnioitusta.

Vanhan polven tietäjien löytäminen niin Durasovosta kuin kyläkeskus Šolohovosta osoittautui mahdottomaksi, vaikka moninaisten kiireittensä keskellä johtajatar yritti parhaansa mukaan tarjota apua etsimällä muun muassa asioista perillä olevia haastateltavia. Erästä ikänaista yritimme Sokolovan kanssa yhdessä jututtaa, mutta jäimme tyystin ilman vastauksia. Omat haastatteluyritykseni Durasovossa olivat yhtä tuloksettomia. Muualla asuvan Durasovon kirkkoherran yhteystiedot niinikään sain, mutta hänen puoleensa en kääntynyt.

Kyläneuvoston maastautolla ajoimme Stjožeran rantojen muinaismuistoalueen kautta joen matalan koskipaikan yli. Kurgaanin tarkempi jäljittäminen maastosta ei luonnistunut. Tietoon kuitenkin tuli, että kurgaanin luona oli aiemmin sijainnut rukoushuone (Šolohovo). Laaksosta käsin johtajatar näytti rinteeseen rakennetun uuden rukoushuoneen, joka kuitenkin sijaitsee eri paikassa kuin varhaisempi.

Durasovon kirkkovahti lupautui saatamaan minut rukoushuoneelle varmistettuaan ensin uskoni laadun. Luterilaisuus sai kirkkovahdin hyväksynnän, vaikka hän nimittikin uskoa lahkoksi. Syy myönteiseen suhtautumiseen saattaisi kenties löytyä luterilaisuuden pitkästä paikallisesta historiasta. Perästä päin löysin Kostroman 1900-luvun alun kaupunkikartalta merkittynä luterilaisen kirkon. Kartta oli esillä keskustassa, Prospekt Mira -kadun puistikkaan pystytetyssä *Alleja Kultury* -näyttelyssä "Kostroman historia kartoilla ja valokuvissa". Sen sijaan kivenpalvonta-ajatuksen mahdollisuuskin näytti kirkkovahtia kauhistuttavan. Tiukkuus saattaisi selittyä Durasovon kylän ja sen taivaansiniseksi maalatun kirkon vanhauskoisuudella, joskin kirkkovahdin mukaan vanhauskoisia on kylässä kaikkiaan vain kolme henkilöä, joista hän itse on yksi. Historiatietojen mukaan vanhauskoisia ovat olleet myös lähikylät (Šolohovo).

Uuden tsasounan luota, korkeahkon harjun rinteeltä avautuivat laajat näkymät Stjožeran laaksoon ja sen takaisille kukkuloille, vaikka puusto näkymiä rajasi (Kuva 7). Tsasounan sisällä on lähde ja myös alaspäin viettävä maasto osoittautui kovin märäksi. Aiemman rukoushuoneen olemassaolo huomioiden on palvoskiven täytynyt liittyä jonkinlaiseen laajempaan uskonnolliseen kokonaisuuteen. Varhaisemmasta pyhästä lähteestä ei ole tietoa, mutta runsasvetinen lähde ei toki ole jäänyt huomaamatta myöskään paikan esihistoriallisilta asukkailta.

Ei kuppikivi, ei pajakivikään

Katsauksen kohteesta olen käyttänyt nimitystä palvoskivi, en kuppikivi, vaikka kivi kupillinen onkin. Kivi ja erityisesti sen isohkojen kupprien ulkoasu ja sijoittelu eivät kuitenkaan salli kytkettävän kiveä samaan ryhmään aikakirjojen Merjan maan kuppikivien kanssa, joista olen aiemmin tässä lehdessä kirjoittanut (ks. Ahlqvist

Kuva 7. Durasovon kylän rukoushuoneen luota avautuu näkymä palvoskiven "kotiseudulle" Stjožeran laaksoon. Tsasounan sisällä on lähde. Krasnoselskin piirikunta, Kostroman alue, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

2012 ja 2013 sekä viittaukset aiheesta venäjäksi julkaistuihin tutkimuksiini).⁴

Esitellyn kiven käyttämisestä parannustarkoituksiin ja sille uhraamisesta on kuitenkin säilynyt selkeitä tietoja, joiden perusteella kiven voi tavalla tai toisella katsoa olleen palvottu. Nimenomaisesti nämä etnografiset tiedot erottavat tämän palvoskiven Volgan varren muista kupillisista kivistä, jotka muistuttavat tietyllä tavoin palvoskiviä ulkoasultaan ja kuppien olemuksen perusteella. Ylempää Volgalta, Jaroslavlin kaupungin tuntumasta löytyneet kupilliset kivet päädyttiin asiantuntijoiden avustuksella tulkitsemaan "sepän kiviksi", pajakiviksi. Alasimen jalustana toimineitten kivien syvennykset ovat osin neliönmuotoisia, osin pyöreitä. (Ks. Ahlqvist & Černecova 2012;

Ahlqvist 2013: 28–29, ja esimerkkeinä kuvat 8 ja 9.)

Vologdan alueen Čerepovecin piirikunnasta saatujen tietojen mukaan sikäläiset vastaavat kivet liitetään yksiselitteisesti sepäntoimeen (ks. Ahlqvist & Černecova 2012: 22). Saman sarjan kupillisista kivistä on sittemmin saatu ilmoituksia myös toisaalta Jaroslavlin likeltä, Volgan vastarannalta, ja näiden alasimen jalustakivien liittyminen varhaisempaan sepäntoimeen todellakin näyttää selkeältä (ks. Černecova et al. 2016). Artikkelin kirjoittamisen yhteydessä tietoomme tuli Tverin kaupungista löytynyt vastaava kivi (ks. Ahlqvist & Černecova 2012: 22). Sittemmin on Tverin seudulta näitä kiviä dokumentoitu ilmeisen runsain määrin, kokonaisuudessaan jopa satakunta (ks. Černecova et al. 2016: 182,

Kuvat 8–9. Vanhaan sepäntoimeen liittyviä alasimen jalustakiviä syvennyksineen. Kivet ovat Volgan rannalla sijaitsevasta entisestä Norskojen kylästä, joka on sittemmin liitetty Jaroslavlin kaupunkiin, 2010. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

184, 189, ja esitetyt lähteet).⁵ Kyse lienee nimienomaisesti Venäjän pohjoisten alueitten omintakeisista sepäntoimeen liittyvistä perinteistä (Ahlqvist & Černecova 2012: 22).

Kenttätöön ja maastokatselmusten myötä on uusien pajakivien löytyminen erittäin todennäköistä. Pelkän sanallisen kuvauksen perusteella ei kuitenkaan voi olla minkäänlaista varmuutta samaan kategoriaan kuulumisesta, niinpä esimerkiksi Ivanovon alueen Iljinskojen piirikunnan kaksi kiveä nelikulmaisine syvennyksineen tulisi ensin löytää ja tutkia (ks. Ahlqvist 2013: 28). Kolmisen kertaa yritin houkutella tietävää opasta Aleksej Leontjevič Stepanyčevia

etsimään kanssani entisen Ivančičševon kylän kaivojen takana sijainnutta isoa kiveä, jossa informantin arvion mukaan oli keskelle hakatun neliönmuotoisen syvennyksen (15–20 cm kanttiinsa ja syvyydeltään noin 5 cm) lisäksi kirjoitus tuntemattomine kirjainmerkkeineen. Kevään korvalla 2018 iäkkäälle pariskunnalle soittaessani puhelimeen vastannut Nina-mummo alkoi itkeä "deduška on kuollut, olen aivan yksin". Nina Nikolajevnan puoliso lepää nyt Spas-Gorodecin hautausmaan hienossa hiekassa, siellä olen luvannut käydä. Hyvällä onnella saattaisi Sahtan suoalueen tuntumassa sijaitseva kivi löytyä, mikäli se ylipäättään vielä paikoillaan on.

Pajakivet(kin) ovat ihmisen käsittelemiä artefakteja. Mahdotonta on sanoa, onko joukossa myös sellaisia kiviä syvennyksineen, jotka alunperin ovat osin luonnon muovaamia. Vesivoimat ovat voineet yhtä hyvin alkujaan vaikuttaa myös Durasovon kiven kuppien tai aihioitten syntyyn, mikä toki ei ole esteenä niiden myöhemmälle ihmiskäsin tapahtuneelle muokkauksellekaan. Vaikuttaisi todennäköiseltä, että palvoskivi olisi varhaisina aikoina vartavasten kuljetettu sittemmin tunnetulle paikalleen, Durasovon kurgaanin päälle. Valistuneena arvauksena voi esittää, että kivi olisi hyvinkin voinut sijaita joen tuntumassa, vesimassojen ulottuvilla. Virran huuhdottavana näkyi edelleen olevan paikallisittain suurehkoja kivenlohkareita.

Kivenkäsittelystä puhuttaessa en voi olla sivumennen mainitsematta nykyaikaista "kivenkäsittelyä", johon samaisella matkallani törmäsin Volgan vastarannalla, Ivanovon alueen Pljosin kaupungissa (Kuva 10).

Vuoden 2013 paikkeilla avattuun museoon oli rakennettu monipuolinen historiallis- arkeologinen näyttely "Muinainen Pljos ja Ivanovon maa". Erään yksityiskohdan osalta oli joltakulta kuitenkin karannut mopo käsistä: näyttelyssä oli esillä valekuppikivi! Kivestä minua ehti varoittaa paikallinen arkeologi P. N. Travkin (2018), joka minulle museota myös esitteli. Itse kiven, sen pinnan ja kuppien ulkomuodon perusteella on syytä olettaa, että syvennykset ovat tuoreita. Asia näytti niin ilmeiseltä ja pöyristytävältä, että sen tarkempi selvittely jäi. Missään ei kuitenkaan ollut ilmoitettu, että kyseessä on rekonstruktioyritys. Kyltissä jopa lukee: "Suomalais-ugrilainen kulttikuppikivi" (*Finno-ugorskij kultovyj kamen "čašečnik"*) 1100–1200 -luvulta". "Löytöpaikkakin" on unohtunut ilmoittaa. Pljosin museon arkeologisiin kokoelmiin ilmoitetaan kuuluvan 56 510 esinettä (Pljosin museo). Niiden joukosta olisi luullut autenttistakin näyttelyesineistöä riittävän. Disinformaatiota oudoimmillaan!

Kuva 10. Näkymä Volgalle ylävirtaan myöhäissyksyn iltahämärässä. Virran toisella puolen, reilun 30 km päässä sijaitsee kirjoituksessa esitellyn palvoskiven alkuperäinen löytöpaikka. Pljos, Ivanovon alue, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Profeetta Iljan kirkon portaikon alle piilottelemaan päätyneen Krasnoselskin piirikunnan palvoskiven kuppien alkuperä ei välttämättä ole lainkaan ensisijainen seikka, johon tämän kiven osalta tulee kiinnittää huomiota. Ensisijaisesti fokus lienee syytä tarkentaa kiven tiedossa olevan käyttötarcoituksen mukaisesti kulttitoimintoihin, jotka pajakivien yhteydestä kokonaan puuttuvat.

Muista vastaavista kivistä ei seudulta löytynyt tietoa. Arkeologi Travkinin (2018) mukaan samaisella Volgan vasemmalla rannalla, Ivanovon alueen puolella sijaitsevassa Storožinon kylässä oli ennen valankumousta rinteellä rukoushuone ja sen vierellä kivi. Kivessä oli jokin pyhä jälki, johon kertynyneen veden katsottiin parantavan, ja tässä tapauksessa sitä käytettiin juuri silmien parantamiseen. Kyseinen tapaus lienee suoraan liitettävissä niin sanottujen "jälkikivien" ryhmään (ks. Ahlqvist 2012: 19), kun taas vastaavaa legendaa ei käsiteltyyn palvoskiveen liittyen ole tiedossa. Travkinin mukaan vielä hiljattain kansa lienee käyttänyt myös löytämiään neoliittisia kiviluolten päitä ja nimenomaisesti piikivestä valuvaa (valutettua? — AA) vettä silmien parantamiseen.

Muistutettakoon, että aivan yleisesti on uskottu kivien, niin varsinaisten kuppikivien kuin pitkälti tavallistenkin maakivien syvennyksiin kertyvän veden parantavaan voimaan. Suomessa kyseeseen on tullut erityisesti kiveen kertynyt sadevesi, joka on toiminut hyvänä parannuskeinona vielä omassa lapsuudessaanikin eteläisessä Hämeessä, Lopella. Erityisesti kummitätini muistan etsineen parannusta kiv(i)en sadevedestä, jonka katsottiin auttavan ainakin syylien lähdeettämiseen. Näin siitä huolimatta, että likellä sijaitsi ja yhä sijaitsee myös *Silmälähde*, jonka veden lasten- ja erityisesti silmäsairauksia parantavasta voimasta on pitkä kokemus.

Kiitokset

Cultura-säätiölle olen kiitollinen apurasta, jonka turvin tutkimusmatka Kostroman seudulle toteutui. Käytännöllisluonteisesta avusta kiitän Kostroman museon henkilökuntaa, erityisesti luetteloinnista ja tallentamisesta vastaavaa pääjohtajan sijaista, pääintendentti Sergej Vladimirovič Rjabincevia (Kostroma), Šolohovon kyläasukoksen johtaja Irina Gennadjevna Sokolovaa (Krasnoselskin piirikunta, Kostroman alue), johtava tutkija A. E. Leontjevia (Venäjän tiedeakatemia, Arkeologian instituutti, Moskova) sekä dosentti Tapani Salmista (Kielten osasto, Helsingin yliopisto).

Bibliografia

Suulliset ja kirjalliset tiedonannot

- Rjabincev, S. V. [Рябинцев, С. В.] 2018a. Suullinen tiedonanto, 29.10.2018.
 Rjabincev, S. V. [Рябинцев, С. В.] 2018b. Kirjallinen tiedonanto (sähköposti), 30.11.2018.
 Sokolova, I. G. [Соколова, И. Г.] 2018. Suullinen tiedonanto, 18.10.2018.
 Travkin, P. N. [Травкин, П. Н.] 2018. Suullinen tiedonanto, 26.10.2018.

Verkkolähteet

- Karttapaiikka = Karttapaiikka-palvelu. Maanmittauslaitos. <<https://asiointi.maanmittauslaitos.fi/karttapaiikka/>> (Haettu 16.10.2018.)
 Nimiarkisto = Nimiarkiston tietokantamuotoinen aineisto. Kotimaisten kielten keskus. <<https://nimiarkisto.fi>> (Haettu 15.1.2019.)
 Pljosin museo = Плесский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник. <<https://ples-museum.ru>> (Luettu 15.1.2019.)
 Satakunnan kulttuuriympäristöt = *Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään, huomenna*. Toimittaja Niina Uusi-Seppä. Satakunnan Museon julkaisuja 19/ 2012. [Eura], 2012. <https://issuu.com/satakunnan_museo/docs/eilen_tanaan_huomenna_web>.
 Slovar terminov = *Словарь терминов*. Российская Академия художеств. 2008–2018. <<http://www.rah.ru/science/glossary/index.php>> (Luettu 13.10.2018.)
 Šamov 2015 = Шамов, Владимир: *В поисках слезника*. <<https://www.proza.ru/2015/04/29/1369>> (Luettu 12.10.2018.)

Tutkimuskirjallisuus

- Ahlqvist, A. 2012. Aikakirjojen Merjan maan kupikivet ja niiden nykytilanne. *Muinaistutkija* 2/2012: 10–26.
 Ahlqvist, A. 2013. Kivi keskellä kylää: Aikakirjojen Merjan maan kyläkivet jatkotutkimuksen valossa. *Muinaistutkija* 4/2013: 12–44.

- Ahlqvist, A. & Černecova, S. B. [Альквист, А. & Чернецова, С. Б.] 2012. "Улицы чашечников": Камни с углублениями в поселке Норское. Леонтьев, А. Е. (toim.) *Археология: история и перспективы: Пятая межрегиональная конференция: сборник статей*: 16–27. Ярославль: Институт археологии РАН, Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник.
 Černecova, S. B. et al. [Чернецова С. Б., Цымбал, О. Г. & Фролов, И. В.] 2016. Камни-наковальни и архаичные кузнечные комплексы в окрестностях Ярославля (к проблеме сохранения уникальных памятников под открытым небом). Леонтьев, А. Е. (toim.) *Археология: история и перспективы: Седьмая межрегиональная конференция: сборник статей*: 181–189. Ярославль: Институт археологии РАН, Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник.
 Gorjunova, E. I. [Горюнова, Е. И.] 1961. *Этническая история Волго-Окского междуречья*. Материалы и исследования по археологии СССР, № 94. Москва: АН СССР.
 Guseva, S. M. [Гусева, С. М.] 2016. *Костромская слобода: Путеводитель*. Кострома: Костромской архитектурно-этнографический и ландшафтный музей-заповедник "Костромская слобода".
 Komarov, K. I. [Комаров, К. И.] 1999. *Археологическая карта России: Костромская область*. Москва: Институт археологии РАН.
 Kudrjašov, E. [Кудряшов, Е.] 1971. *Музей деревянного зодчества в Костроме*. Ярославль: Верхне-Волжское книжное издательство.
 Leontjev, A. E. [Леонтьев, А. Е.] 1996. *Археология мери: К предистории Северо-Восточной Руси. [The Archaeology of the Merya: The Early History of North-Eastern Russia.]* Археология эпохи великого переселения народов и раннего средневековья. Вып. 4. Москва: Институт археологии РАН.
 Leontjev, A. E. [Леонтьев, А. Е.] 1997 (toim.). *Археология Костромского края*. Кострома: ГНПЦ по сохранению, реставрации и использованию историко-культурного наследия Костромской области.

- Mazerina, A. N. & Orehova, M. M. [Мазерина, А. Н. & Орехова, М. М.] 1984. *Музей народной архитектуры и быта в Костроме: Путеводитель*. Кострома: Костромской государственный объединенный историко-архитектурный музей-заповедник.
- Pulkkinen, R. & Lindfors, S. 2016. *Suomalaisen kansanuskon sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus Oy.
- Rjabinin, E. A. [Рябинин, Е. А.] 1997. *Финно-угорские племена в составе Древней Руси: К истории славяно-финских этнокультурных связей: Историко-археологические очерки*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, Институт истории материальной культуры РАН.
- Šolohovo = *Из истории Шолоховского сельского поселения*. Архив администрации Шолоховского сельского поселения, Красносельский район, Костромская область, 2018. Käsikirjoitus, 32 s.

Arja Ahlqvist
FL, vapaa tutkija
Helsingin yliopisto
arja.ahlqvist@helsinki.fi

Loppuviitteet

- 1 Vanhalla *slobodá*-käsitteellä viitataan erivapauksia omanneeseen kyläyhteisöön.
- 2 Mainittakoon, että on olemassa myös rakennustekninen termi *sleznik*, *sleznikovyj kamen*, joka on synonyymi termille *vynosnaja plita* 'kivirakennuksen räystäään reunaosa, johon kiinnitetään vesikouru' (Slovar terminov: s. v. vynosnaja plita), mihin kiven nimi ei mitenkään ole yhdistettävissä.
- 3 Šamovin (2015) mukaan kivessä on myös hyvin kulunut, samea viittaus kalliopiirroksen, joka muistuttaa "ristiä ympyrässä". Itselläni ei tästä ole havaintoa, vaikka vastaavia merkkejä olen nähnyt muun muassa Kostroman alueen niin kutsutuissa ikonikivissä.
- 4 Ks. käsite *palvoskivet* (Pulkkinen & Lindfors 2016: 263).
- 5 Kyse on A. V. Kuprjašinin aihetta käsittelevästä artikkelista, jota minun ei ole onnistunut saada käsiini — Tveriin kolmelle eri asianomaiselle taholle suunnatuista yhteydenotoista huolimatta.

Ville Hakamäki

Irtolöytöjen takaa: Tutkimus Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun myöhäisrautakautisesta asutuksesta

Lectio praecursoria, 30.11.2018

Arkeologista lähdeaineistoa tutkittaessa kontekstin merkitystä tuskin voidaan ylikorostaa. Kontekstilla tarkoitetaan esineen tai ilmiön löytöyhteyttä – siis sitä, miten tarkasteltava kohde asettuu ympäristöönsä. Konkreettisimmillaan konteksti viittaa aineiston ikään, löytöpaikkaan ja siihen, miten materiaali on päätynyt arkeologisiin kokoelmiin, mutta myös yksityiskohtaisimpiin tietoihin, kuten löytöpaikan maaperään ja maisemaan. Laajemmassa mielessä kontekstilla tarkoitetaan sitä, miten tutkittava esine tai ilmiö voidaan hahmottaa suhteessa ympäröivään maailmaan. Konteksti onkin suoraan yhteydessä siihen, miten paljon arkeologisesta menneisyydestä voidaan aineiston valossa sanoa ja sen puuttuessa aineiston arvo on lähinnä museaalinen – kaunis katsoa, mutta vitriinien ulkopuolella siihen liittyvä tietosisältö on varsin vähäinen.

Nykytiedon valossa viikinkiajasta ja sitä seuranneesta ristiretkiajasta voidaan sanoa paljonkin. Asutuksen tiedetään keskittyneen lounaisen Suomen jokilaaksoihin ja myöhemmin myös Hämeeseen ja Etelä-Savoon. Näille alueille syntyneistä muutamista taloista koostuneista asuinpaikoista muodostui rautakauden loppuun tultaessa kylämaisia asutuskeskuksia, joissa elettiin, käsiteltiin raaka-aineita, viljeltiin maata, kasvatettiin karjaa ja käytiin kauppaa. Esinelöytöjen perusteella kauppayhteydet olivat voimakkaimmat Skan-

dinaviaan, Baltiaan ja nykyisen Venäjän alueelle, mutta myös paikallisten kyläseppien valmistamia esinetyyppejä tunnetaan runsaasti. Vainajat haudattiin laajoihin talo- tai kyläkohtaisiin polttokalmistoihin ja myöhemmin – kristillisen vaikutuksen levitessä – ruumiskalmistoihin, mutta rautakauden mielenmaisemaa voidaan hahmotella myös kuppikiviä ja muita rituaalipaikkoja tarkastelemalla. Vaikka maailmankuva oli pääosin talonpoikainen, metsästystä ja kalastusta harjoitettiin yhä laajasti ja eräntyminen säilyikin maanviljelyn keskeisenä tukena vielä vuosisatojen ajan.

Suomen sisäosien ja pohjoisten alueiden rautakausi sen sijaan on jo pitkään muodostanut haastavan kokonaisuuden arkeologiselle tutkimukselle. Runsaslöytöisen kivikauden ja sitä seuranneen varhaismetallikauden jälkeen näille kausille tyypilliset kalmistot ja asuinpaikat näyttävät katoavan ja keramiikan ja raudan paikallinen valmistus päättyvän. Muutos koskee pääasiassa Suomen sisäosia sekä Pohjois-Suomea ja sitä voidaan pitää varsin dramaattisena – 400-luvun jälkeen näiltä alueilta tunnetaan hyvin vähän arkeologista aineistoa. Tämä vähälöytöinen kausi jatkuu useiden vuosisatojen ajan ja Pohjois-Suomen rautakauden keskivaiheen osalta voidaankin puhua jopa arkeologisesti tyhjiöstä – tai kuten tutkija Matti Huurre kirjoittaa ”pohjoisen Suomen esihistorian hämärästä kaudesta”.

Nämä haasteet ovat nähtävissä myös 800-luvun alussa alkavalla myöhäisellä rautakaudella. Tuolloin rautakauden alulle tyypillinen asuinpaikkalöydöistä ja rökkiökalmistoista muodostuva aineisto näyttää korvautuvan maastosta näennäisen satunnaisesti löytyneillä esinelöydöillä, joista arkeologiassa käytetään nimitystä haja- tai irtolöytö. Nimitys on ymmärrettävä – näin kokoelmiin saatettu esineistö vaikuttaa irtolöytöksi tai hajanaiseksi, eikä löytöihin yleensä näytä liittyvän maan pinnalle erottuvia rakenteita, kuten rökkiöitä tai asuinpainanteita, joita voisi odottaa esimerkiksi kivi- tai varhaismetallikautisilta kohteilta. Tästä syystä irtolöytöinä saatua esineistöä ei yleensä voida ilman kaivaustutkimusta sitoa asuinpaikkoihin, kalmistoihin tai muihin kiinteisiin muinaisjäänneksiin.

Tämä pitää paikkansa myös Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun maakunnissa, missä myöhäiselle rautakaudelle ajoittuvia irtolöytöjä tunnetaan yli sadasta eri paikasta. Nämä löydöt muodostavatkin kaikista huomattavimman aikakaudesta kertovan aineistokokonaisuuden. Useimmissa tapauksissa vaadittavia kenttätutkimuksia ei kuitenkaan ole toteutettu, minkä vuoksi irtolöytöjä on pidettävä suurelta osin hyödyntämättömänä resurssina. Monin paikoin voidaan puhua myös unohdetusta aineistosta, sillä jotkin irtolöydöt on toimitettu kokoelmiin vuosikymmeniä sitten, eivätkä niiden tarkka sijainti saatikka löytöolosuhteet ole enää tiedossa. Joissain tapauksissa löytöpaikat voidaan määrittää ainoastaan kunnan tai kylän tarkkuudella ja tästä syystä niiden lähempi tarkastelu on varsin haastavaa.

Tänään käsiteltävän väitöstutkimuksen alkuperäisenä tavoitteena oli tarkastella Pohjois-Suomen esihistoriallisten yhteisöjen sosioekonomista muutosta pitkällä aikavälillä. Tässä vaiheessa tutkimuksen keskiössä olivat vielä kiinteät muinaisjäännekohteet, kuten Pohjanlahden rannikolta tunnetut rökkiökalmistot, asuinpaikat ja erilaiset raaka-aineiden käsittelyssä käytetyt kohteet. Myös alue- ja aikarajauksessa esiintyi vielä hapuulua, sillä tutkimuksen alkuperäisenä tavoitteena

oli tarkoitus havainnoida yhteisöjen kehitystä varhaismetallikaudelta varhaiskeskiajalle – siis liki kolmen vuosituhannen aikajänteellä.

Melko pian huomio kuitenkin kiinnittyi viikinki- ja ristiretkiaikaisiin irtolöytöihin Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa. Tällä alueella aineisto hahmottui eräänlaisena haasteena – esteenä, johon arkeologisen materiaalin tarkastelu tuntui tutkimuskirjallisuudessa useimmiten pysähtyvän. Sieltä täältä tunnetut irtaimet esinelöydöt ja muutamat hautapaikat olivat omiaan nostamaan kysymyksiä rautakautisen väestön luonteesta, tavoista, elinkeinoista ja yhteyksistä ympäröivään maailmaan. Näiden kysymysten kannalta keskeinen tavoite oli kuitenkin ensin oppia ymmärtämään irtainten esinelöytöjen luonnetta. Tässä mielessä tutkimuksen alku oli hyvin ajoitettu, sillä uusia löytöjä oli juuri alkanut ilmaantua kasvavissa määrin ja muutamilla löytöpaikoilla suoritettua arkeologisia kaivauksia olivat tuottaneet erinomaisia tutkimustuloksia. Esimerkiksi Iin Illinsaaressa sijaitsevalta Suutarinniementä oli vastikään paikannettu laaja rautakautinen kalmisto, jonka tutkimuksiin myös itse jatko-opintojeni alussa osallistuin.

Uuden löytöaineiston ilmaantuminen johtuu suurelta osin metallinilmaisinharrastajista, joiden määrä on maassamme kasvanut räjähdysmäisesti 2010-luvulla. Vaikka valtaosa harrastajien tekemistä löydöistä sijoittuu eteläiseen Suomeen, on ilmiö selkeästi nähtävissä myös tutkimusalueella, jossa uusia löytöjä on kuluvin vuosikymmenen aikana ilmaantunut useita kymmeniä. Esimerkiksi Suomussalmella myöhäisrautakautisen aineiston määrä on liki kaksinkertaistunut vuoden 2014 jälkeen huolimatta siitä, että harrastajien määrä kunnassa on varsin vähäinen.

Metallinilmaisinharrastajien tekemät löydöt ovat kuitenkin kaksiteräinen miekka. Toisaalta aineiston määrä kasvaa nopeasti, mutta laadullisesti siinä olevat puutteet rinnastuvat suoraan irtolöytöaineistoon – pelkkien esineiden pohjalta on vaikea sanoa paljoa. Arkeologisen kontekstin merkitys siis korostuu jälleen. Usein sorrutaan myös yli-lyönteihin, kuten löytöpaikkojen liialliseen kaiveluun tai tunnettujen muinaisjäännekohteiden

vahingoittamiseen. Äskettäinen Raaseporin linnan raunioiden luvaton kaivelu on ainoastaan yksi esimerkki tämänkaltaisesta vahingollisesta toiminnasta. Yleisemmällä tasolla ongelmaksi muodostuvat myös virkamieskoneiston resurssien puute – aineistoa ei ehditä luetteloida tai konservoida eikä löytöpaikkoja tutkia. Näin ollen metallinilmaisinelöydöt ovatkin vaarassa joutua tutkimukselliseen tyhjiöön, jossa niihin liittyvä tietomäärä vähitellen hämärtyy, kuten on tapahtunut monien vanhempien irtolöytöjen kohdalla.

Harrastajien paikantamia löytöpaikkoja olisikin mahdollisuuksien salliessa syytä tutkia pian niiden ilmaannuttua. Tällöin löytöihin liittyvä paikkatieto ja muut olosuhteet ovat yhä tuoreessa muistissa ja kohteiden laajuus ja jäsentyminen maastossa mahdollista määrittää verrattain luotettavasti. Toisinaan kohteiden huolellinen kartoittaminenkin saattaa tuottaa tulosta, mutta useimmissa tapauksissa löytöjen kontekstin määrittäminen vaatii kuitenkin arkeologisia kaivauksia.

Tätä taustaa vasten lieenee ymmärrettävää, että tänään käsiteltävän väitöstudiumuksen alkutaival oli erilaisten kenttätöiden sävyttämää. Tutkimuksissa keskityttiin pääasiallisesti tuoreisiin – käytännössä metallinilmaisinharrastajien tekemiin – löytöihin, sillä näiden kohdalla paitsi tutkimuksellisen potentiaalin, myös tutkimuspaineen katsottiin olevan huomattava. Valtaosa kenttätöistä toteutettiin muutaman viikon mittaisina koe-kaivauksina, mutta muutamalla kohteella tutkimuksia jatkettiin useamman kenttäkauden ajan. Muutamassa tapauksessa tutkimukset toteutettiin yhteistyössä metallinilmaisinharrastajien kanssa, mikä osoittautuikin varsin hedelmälliseksi lähestymistavaksi. Kaiken kaikkiaan kaivauksia suoritettiin viidellä kohteella Iissä, Pudasjärvellä, Suomussalmella ja Utajärvellä. Maastossa vietetyt työpäivät jättivät jälkeensä paitsi runsaasti mukavia kenttätömuistoja, myös mittavan määrän arkeologista aineistoa ja dokumentaatiota, joihin nyt tarkasteltava tutkimus suurelta osin pohjautuu.

Perinteisen käsityksen mukaan tutkimusalueen rautakautinen väestö on ollut paitsi hajanaista, myös arkeologisesti näkymätöntä.

Kiinteiden muinaisjäännösten puuttuessa, maastosta sattumalta löytyneitä irtolöytöjä ja yksittäisiä hautoja ei ole aikaisemmin systemaattisesti liitetty Pohjois-Suomen metsästäjä-keräilijäväestöön. Sen sijaan esineet on nähty merkinä etelän talonpoikaisyhteisöjen levittäytymisestä pohjoisille alueille muun muassa eränkäynnin kautta. Paikallisväestöllä onkin nähty lähinnä marginaalinen rooli Pohjois-Suomen rautakautisen ja varhaiskeskiaikaisen asutuksen kehityksessä. Muutamissa tapauksissa alueen väestö on pitkälti sivuutettu maininnoilla vaeltelevista lappalaisista.

Kenttätutkimusten perusteella tutkimusalueen rautakautta voidaan kuitenkin hahmotella uusista näkökulmista. Useamassa tapauksessa irtaimelta vaikuttava esineistö voidaan liittää asuinpaikkoihin, hautoihin tai muihin arkeologisesti ymmärrettäviin konteksteihin, jollaisia on tutkimusalueelta aikaisemmin tunnettu hyvin vähän. Muutamilla näistä kohteista – kuten edellä mainituksa Iin Illinsaaressa – voidaan arvioida olleen ympärivuotista ja pysyväisluontoista asutusta, kun taas sisämaan kohteilla asutusmalli on todennäköisesti perustunut vuotuiskiertoon ollen näin varsin liikkuvaa. Elinkeino näyttää suurelta osin perustuneen metsästykseseen ja kalastukseen, kun taas maanviljelystä kerotavaa esineistöä ei tutkimusalueelta tunneta käytännössä lainkaan.

Merkittävänä voidaan myös pitää väestön kauppayhteyksiä, jotka aineiston valossa ovat olleet varsin laajat. Näin näyttää olevan erityisesti Pohjois-Pohjanmaan suurten jokien sualueilla, joista useimmissa on todennäköisesti ollut jo rautakaudella kauppapaikkoja. Näiltä alueilta löydetyn arkeologisen aineiston valossa kontakteja on ollut eteläiseen Suomeen, Skandinaviaan ja nykyisen Venäjän alueelle, mutta materiaaliin kuuluu myös Keski-Euroopasta ja Brittein saarilta peräisin olevaa esineistöä. Kaikesta päätellen näiden keskuspaikkojen asukkaat eivät suinkaan ole olleet alisteisessa asemassa, vaan aktiivinen osa Pohjanmeren kauppaverkostoa. Rannikon yhteisöt toimivat myös eräänlaisina kauttakulkupaikkoina sisämaahan, jossa arkeologista aineistoa on edelleen kohtalaisen

vaikea ymmärtää. Täälläkin tilanne on viimeaikoina kuitenkin kohentunut muun muassa uusien hautalöytöjen myötä.

Viimeaikaisesta kehityksestä huolimatta Pohjois-Suomen viikinki- ja ristiretkiajasta paljon sanominen vaatii yhä työtä. Aikaisemmin kuvatut aineistoon liittyvät haasteet ovat edelleen olemassa ja niiden kumoaminen vaatii pitkäjänteistä monitieteistä tutkimusta. Pelkän aineiston tarkastelun lisäksi tulisi tavoitella myös laaja-alaisten yhteisöjen tekemistä ja pyrkiä näkemään pohjoisen Suomen rautakautinen väestö ja siinä tapahtuvat muutokset osana laajempaa pohjoiseurooppalaista kehitystä. Tänäkin käsiteltävä väitös onkin ainoastaan yksi askel näiden tavoitteiden täyttämiseksi.

FT Ville Hakamäki väitteli Oulun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa perjantaina 30.11.2018 aiheesta: "Seeing behind stray finds: Understanding the Late Iron Age settlement of Northern Ostrobothnia and Kainuu, Finland". Vastaväittäjänä toimi professori Janne Vilkkumäki Jyväskylän yliopistosta ja kustoksena dosentti Jari Okkonen Oulun yliopistosta.

Sähköposti: villephakamaki@gmail.com

Hakamäki V. 2018. *Seeing behind stray finds: Understanding the Late Iron Age settlement of Northern Ostrobothnia and Kainuu, Finland*. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 168. Oulu.

Väitöskirjan sähköinen versio on löydettävissä Oulun yliopiston julkaisuarkistosta: <http://jultika.oulu.fi/Record/isbn978-952-62-2094-9>

Toimituskunta esittäytyy

Vastaava toimittaja

Noora Hemminki aloitti tehtävässään vuoden 2019 alussa. Noora löysi tiensä arkeologian pariin taideteollisuuden kautta, kun vanhojen esineiden tutkiminen alkoi kiinnostaa enemmän kuin uusien valmistaminen. Noora valmistui arkeologiksi Oulun yliopistosta ja tekee nyt väitöskirjaa. Tutkimuksen kohteena ovat varhaiset teollisuustyöläiset ja heidän suhteensa väkivaltaan, alkoholiin ja henkimaailmaan. Tällä hetkellä Nooran erityiset kiinnostuksenkohteet ovat teollisuusarkeologia, kaJoamattomat menetelmät ja esinetutkimus. Käsityöläistausta näkyy harrastuksissa, sillä kirjoittamisen vastapainoksi Noora opettelee muinaistekniikoita. Lautanauha ja neulakinnas onnistuvat jo ja seuraava haaste on opetella kehräämään värttinällä.

Toimitussihteeri

Frida Ehrnsten on Helsingin yliopistosta valmistunut arkeologi. Vuodesta 2011 hän on ollut töissä Kansallismuseon rahakammiossa, tosin viimeiset puolitoista vuotta virkavapaalla viimeistelemässä väitöskirjaa keskiajan rahankäytöstä Suomessa. Akateeminen vapaus loppuu kohta ja toukokuussa koittaa paluu kammioon. Frida on kiinnostunut kaikesta historiaan liittyvästä, mutta erityisesti materiaalisesta kulttuurista, keskiajasta ja tietysti rahoista. *Muinaistutkijan* toimitussihteerinä Frida hoitaa lehden käytännön asioita, kuten tilauksia ja lehden postitusta.

Toimittajat

Kaisa Autere on arkeologi, joka on valmistunut Helsingin yliopistosta 2017. Hän työskentelee kenttärkeologina ja suunnittelee jatko-opintoja. Arkeologiassa hänen erityisiin kiinnostuksenkohteisiinsa kuuluu sosiaalisten rakenteiden ja asuinpaikkojen tutkimus sekä kenttätutkimusmenetelmien kehittäminen. Hänellä on taustaa myös muinaisen Lähi-idän tutkimuksen ja yleisöarkeologian puolelta.

Mia-Mari Järvi-Eskola on tekstiiliartesaani, intohimonaan erityisesti tekstiilin muinaistekniikat. Mia-Mari on uppoutunut kansanperinteen pariin opiskeltuaan muun muassa kirjallisuutta, suomea, arkeologiaa ja museologiaa. Hänet on saattanut kohdata Kansallismuseossa yleisötyön parissa, jossa tämä on työpajojen ohjaajana saanut välittää taitojaan yhä uusille tekijöille. Mia-Mari seuraa aktiivisesti kulttuuriperintöprojekteja ja on kiinnostunut kulttuuriperintökasvatuksesta. Kokeellinen arkeologia, tekstiilien ennallistukset sekä niiden muassa uusien teknologioiden mahdollistamat menetelmät arkeologisessa tutkimuksessa saavat Mia-Marin sydämen pamppailemaan.

Tiina Kivioja on valmistunut arkeologiksi Oulun yliopistosta vuonna 2015 ja ollut siitä asti mukana *Muinaistutkijan* toimituskunnassa. Hänen mielenkiinnon kohteitaan ovat

kansalaisosallisuus kulttuuriympäristötyössä sekä teollinen kulttuuriperintö. Tiina on työskennellyt erilaisissa kulttuurihyvinvointiin ja luovaan talouteen liittyvissä hankkeissa, joissa kulttuuriympäristö on ollut mukana yhtenä tarkastelun kohteena.

Juuso Koskinen on vuonna 2018 valmistunut arkeologian maisteri. Hän kirjoitti pro gradunsa suoympäristön georeferoidusta korkeusmallintamisesta. Hänen pääosaamisensa liittyy kosteikkoarkeologiaan sekä muinaisjäännösuojelun kenttätöihin, mutta sivuaineidensa, kuten museologian sekä elokuva- ja televisiotutkimuksen, kautta hänellä on osaamista myös muilta kulttuuri-työn aloilta. Koskinen kiinnostui arkeologian opiskelusta, koska halusi saada kaunokirjalliseen kirjoittamiseensa erilaista tulokulmaa verrattuna kirjallisuuden opiskelijoihin. Koskisen kaunokirjalliset julkaisut ovat vielä kirjoittamatta. Hän on töissä Mikroliitti Oy:ssä, minkä lisäksi hän on mukana kansainvälisessä tutkimuksessa, jossa vertailaan spektrofotometrian avulla määritettyjen värien yhteyksiä luiden palamislämpötilaan.

Liisa Kunnas-Pusa on tahtanut *Muinaistutkijaa* vuodesta 2015 lähtien. Liisa on arkeologi ja apurahatutkija, joka tällä hetkellä valmistelee Helsingin yliopistoon väitöskirjaa kivikauden tutkimuksen ja käsitteiden historiasta. Hän on aiemmin työskennellyt paljon myös Museoviraston palveluksessa erilaisissa tehtävissä, kuten projektitutkijana ja oppaana Kansallismuseossa, kirjaston asiakaspalvelussa ja apulaistutkijana kenttätöissä. Liisan kiinnostuksenkohteisiin kuuluvat arkeologian ja historiankirjoituksen historia ja teoria, ja tieteenhistoria laajemminkin, sekä arkeologian julkisuuskuva, popularisointi ja tiedeviestintä.

Mirette Modarress on arkeologi ja filosofian tohtori Oulun yliopistosta. Hänen väitöskirjatutkimuksensa (2018) käsittelee laitonta muinaisesinekauppaa ja kulttuuriperinnön arvottamista. Mirette on kiinnostunut esihistorian vaiheista, kolonialismista ja eettisistä kysymyksistä arkeologiassa sekä erityisesti Iranin ja sen lähialueiden muinaisuudesta. Hänen tutkimuksensa käsittävät myös uskonto-, kaupunki- ja historiallisen ajan arkeologiaa.

Ulla Moilanen on Turun yliopiston projektitutkija ja tohtorikoulutettava, joka tekee väitöskirjaa rautakauden ruumishautautavoista. Hänellä on monipuolinen kenttätökokemus ja hän on johtanut kaivauksia mm. Pirkanmaan maakuntamuseossa. Hän on myös aktiivisesti toiminut arkeologian harrastajien ja metallinetsijöiden parissa. Ulla on kiinnostunut arkeologiasta monipuolisesti, mm. arkeologian monitieteisestä tutkimuksesta ja popularisoinnista, rautakaudesta ja esinetutkimuksesta, metallinilmaisinyhteistyöstä sekä muinaisjäännösten tunnistamiseen liittyvistä kysymyksistä.

Ulla Moilanen, Heli Etu-Sihvola & Hanna-Leena Puolakka

Rautakautisten hautojen pääsiäissuuntaus on ylitulkintaa

Palaamme vielä *Muinaistutkijassa* 2/2018 ilmestyneeseen kirjoitukseemme sekä Marianna Ridderstadin *Muinaistutkijassa* 3/2018 ilmestyneeseen vastineeseen rautakautisten hautojen ”pääsiäissuuntauksista”. Ridderstadin vastine on ristiriitainen ja vaikuttaa siltä, ettei hän ole ymmärtänyt mihin kritiikkimme kohdistui. Ridderstad myös kysyi, miksi olemme tarttuneet hänen julkaisemattomaan käsikirjoitukseensa, vaikka toimme tämän asian esille jo alkuperäisessä kirjoituksessamme: ihmettelimme, miksi julkaisemattomasta käsikirjoituksesta uutisoidaan sensaatiohakuisesti populaari- ja ajankohtaislehdissä ennen kuin se on edes vertaisarvioidusti julkaistu.

Vastineessaan Ridderstad (2018: 56) argumentoi, ettei ole katsonut (uskonto)arkeologian teoreettista taustaa tarpeelliseksi, koska hänen tutkimuksensa ei ole arkeologinen vaan arkeoastronominen. Samalla hän leimaa arkeologiassa mainittujen hautausuuntien tutkimuksen metodologisesti puutteelliseksi (Ridderstad 2018: 56–57, 62) ja ihmettelee, miksi kristillistymisen tutkimusta ei voisi tehdä arkeoastronomisesta lähestymistavasta käsin (Ridderstad 2018: 62). Termin *arkeoastronomia* käyttö antaa aiheita odottaa, että arkeologinen konteksti on otettu tutkimuksessa mahdollisimman hyvin huomioon. Voi myös kysyä, mistä lähtien kristillistymisen varhaisvaiheiden tutkimus on kuulunut astronomian alaan eikä arkeologiaan, historiaan

tai ennen kaikkea uskontotieteeseen? Vaikka kristillistymisen tutkimus astronomian lähtökohdista vaikuttaa kaukaa haetulta, ei kritiikissämme silti pohjimmiltaan ollut kyse Ridderstadin käyttämästä metodologiasta – vaikka hän vastineessaan keskittyy erityisesti tämän osa-alueen puolustamiseen. Kyse oli yleisesti tulkintojen tekemisestä sekä siitä, mitkä kaikki seikat saatuun mittaustulokseen ovat vaikuttaneet ja miten yhden seikan – tässä tapauksessa pelkän hautausuunnan – perusteella on esitetty liian pitkälle menevä tulkinta kristillistymisen ajankohdasta 800–900-lukujen Satakunnassa. Pääsiäissuuntauksen korostaminen tuntuu erikoiselta myös siksi, että varsinaisen käsikirjoituksen mukaan rautakautiset haudat on loppujen lopuksi suunnattu hyvin eri tavoin.

Ridderstad olettaa, että empiirisesti havaittavat luonnontieteelliset mittaukset antavat selkeää ja vääristymätöntä tietoa menneisyydestä. Kuitenkin tulkinta on mittaustulosten seuraava vaihe. Heti kun kysytään, mitä saadut tulokset tarkoittavat, täytyy tutkimus pystyä kytkemään tieteenhistorialliseen ja teoreettiseen viitekehykseen ja kulttuuriin kontekstiin. Jos tutkimuksessa tehdään uskontotieteellistä tulkintaa arkeologisen aineiston pohjalta ja arkeologisessa kontekstissa, tulee tulkinnan liittyä sekä arkeologian että uskontotieteen tutkimushistoriaan.

Arkeologisen aineiston tulkinnallista käsittelyä ei voi myöskään tehdä ilman tietoa siitä, mihin aikaisemmat tulkinnat perustuvat. Muutoin tuloksena on pahimmillaan tieteelliseltä kuulostava pseudotieteellinen tutkimustulos.

Jo aikaisemmassa vastineessamme yritimme tehdä selväksi, että Ridderstadin käsikirjoituksessa arkeologisen aineiston käsittely on puutteellista. Hän on omien sanojensa mukaan jättänyt pois oleellista lähdemateriaalia, koska nämä tutkimukset eivät ole metodologisesti kestäviä (Ridderstad 2018: 56, 60). Lisäksi hän ei ymmärrä kontekstia, jossa aikaisemmat tulkinnat on tehty. Hän esimerkiksi sekoittaa keskenään merovingi-viikinkiajan vaihteen hautaukset ja useita vuosisatoja nuoremmat kivikirkot ja hautaukset, ja käsittelee näitä kaikkia samasta näkökulmasta, ymmärtämättä kronologisia muutoksia kulttuurissa ja hautautavoissa. Lisäksi hän käsittelee eri-ikäistä dokumentointiaineistoa – 1800-luvun raportteja ja tuoreita raportteja – samalla tavoin.

Julkaisemattomassa käsikirjoituksessaan Ridderstad toteaa hautojen suuntausten olevan suurimmassa osassa kalmistoista erittäin vaihtelevia. Siitä huolimatta hän on valikoivasti tarttunut ainoastaan yhteen ryhmään – kevään auringonnousuun osuviin hautoihin. Sanoma- ja aikakausilehdistöön antamiensa tietojen sekä vastineensa mukaan Ridderstadin mukaan osa tässä kategoriassa olevista haudoista on suunnattu ehdottomasti kristillisen pääsiäisen mukaan. Sitä, miksi kyseessä ei voi olla mikään muu kevään juhla, hän perustelee vastineessaan sanomalla, ettei pääsiäisen aikaan ole ollut ennen kristinuskon saapumista mitään esikristillistä juhlaa. Rautakaudelta ei ole kirjallisia lähteitä, joten varma tieto asiasta puuttuu. Kulttuurintutkija kuitenkin ymmärtäisi, että useimmissa kristillisissä juhlissa on synkretistisiä piirteitä, eikä pääsiäisenäkään ole poikkeus. Pääsiäisen viettoon kuuluu kristillisessä kulttuurissa – myös meitä lähellä Skandinaviassa – piirteitä, joiden on oletettu juontavan juurensa jostakin esikristillisestä kevään juhlasta (Gierek 2015;

Hugoson 2006: 76; Nordberg 2006: 118). Ridderstad ei usko, että Suomessa olisi ollut samanlaista esikristillistä kevään juhlaa kuin Skandinaviassa, mutta riittäviä perusteita hän ei asialle kuitenkaan esitä. On selvää, että argumentiksi ei riitä pelkästään tutkijan oma oletamus.

Myös Ridderstadin ajatukset esihistoriallisesta ajanlaskusta ja rautakaudella käytössä olleesta kalenterista ovat hypoteettisia, vaikka hän itse tuntuukin olevan asiasta hyvin varma (vrt. vastaava aihe Virossa: Kõiva 2007: 295). Kaiken lisäksi koko Ridderstadin pääsiäissuuntaututkimusten alkuperäisyyden voi kyseenalaistaa, sillä hän on tulkinnoissaan suoraan kopioinut Jonathan Lindströmin *Fornvännenissä* yli kymmenen vuotta sitten ilmestyneessä artikkelissa esittämän ajatuksen ja metodologian. Lindström (joka on journalisti eikä arkeologi), esitti jo tuolloin ajatuksen hautojen ja keskiaikaisten kirkkojen pääsiäissuuntauksesta (Lindström 2005). Ruotsalaisessa arkeologisessa tutkimuksessa Lindströmin tulkinnat pääsiäiseen suunnatuista viikinkiajan hautauksista on jätetty lähes kokonaan huomiotta, mikä kertonee yleisestä suhtautumisesta esitetyn ajatuksen tieteelliseen laatuun ja merkittävyyteen. Esimerkiksi Gunnar Andersson kirjoitti lisensiaatintutkimuksensa Lindströmin käyttämästä aineistosta Mälärin alueen hautauksista vuonna 2005 ja jätti Lindströmin tulkinnan kokonaan mainitsematta (Andersson 2005). Sen sijaan Johan Runer (2014: 71) on artikkelissaan Lindströmiin viitaten todennut, että vaikka ns. kevät-suunnattujen hautojen määrä on joissakin ruotsalaisissa tapauksissa suuri, ei suuntaus ole vallitseva piirre – aivan kuten se ei ole Suomessakaan. Runer on lisäksi verrannut hautaussuuntia koko vuoden auringonnousuihin ja todennut, että kevät-suuntaisten hautojen suuri määrä voi yksinkertaisesti selittyä sillä, että maa oli talven jälkeen helpommin kaivettavaa ja tuolloin kaivettiin useampia hautoja, myös talvela kuolleille. Tämä onkin merkittävä seikka, sillä emme pysty varmasti sanomaan, missä

vaiheessa kuoleman jälkeen hautaaminen on tapahtunut. Vielä historiallisella ajalla vainajia on usein haudattu väliaikaisesti hautoihin ja säilytetty talven ylitse, ja lopullinen hautaaminen on tehty vasta sulaan maahan (esim. Núñez 2015: 89–90, 94–95; Ruohonen 2002: 33). Rautakauden osalta meillä ei ole varmaa tietoa siitä, miten talvella kuolleiden kanssa on toimittu. Ridderstad sen sijaan jälleen tuntuu *olettavan* hautausten tapahtuneen pian kuoleman jälkeen, ilman tarkempaa tietoa tai kykyä perustella asiaa.

Hautaussuuntien määrittäminen on muutenkin ongelmallista. Kuten Ridderstad toteaa, pelkkää hautaussuuntaa käsitteleviä julkaisuja on vaikea löytää, mikä johtuu paitsi huonosta säilyneisyydestä – tulkintoja ei voi tehdä olemattoman aineiston pohjalta – myös siitä, että arkeologit ymmärtävät, ettei pelkkä hautaussuunta yksin kerro vainajan tai haataajien uskonnosta tai uskomusmaailmasta (ks. esim. Gräslund 1996: 118–119). Kritiikkiimme jalkojen suunnasta Ridderstad (2018: 61) vastaa käyttäneensä kaivausraporttien ja julkaisujen tietoja ja olevansa asiassa ”arkeologien antamien tietojen varassa”. Tässä hän kuitenkin vääristelee omia sanomisiaan suoraan, sillä käsikirjoituksessaan hän toteaa esimerkiksi Espoon Finnon tapauksessa: *”The directions of the feet could not be determined in the excavations, but as the cemetery is mainly from the Medieval Period, it can be assumed that the majority of the burials were performed with the feet of the deceased pointing towards the eastern direction.”* Hän siis automaattisesti jälleen olettaa jalkojen olevan tiettyyn suuntaan sellaisissa tapauksissa, joissa sitä ei voi käytännössä määrittää. Olettamuksista hahmottuu selvästi myös se, että Ridderstad mieltää vainajan asennon ruumishautoissa automaattisesti suorana ja selinmakuulla, vaikka todellisuudessa rautakautisten ruumishautauksten joukossa on myös mm. kyljellään jalat koukussa ja vatsallaan haudattuja (esim. Moilanen 2018). Voiko näitä hautauksia tulkita samalla tavoin kuin muita? Edellä mainitut seikat ovat

mainio esimerkki paitsi Ridderstadin tekemistä kehäpäätelmistä myös olettamuksiin perustuvasta epätieteellisestä aineiston käsittelystä.

Valikoivuudesta kertoo myös käsikirjoituksen kohta, jossa Ridderstad mainitsee lyhyesti Juvan Remojärven Kappelipellon keskiaikaisen hautausmaan. Paikan keskiaikaiset (ja kristilliset) haudat eivät noudata mitään tiettyä suuntaa (Ruohonen 2008), mutta Ridderstad esittää käsikirjoituksessaan Remojärven kaikkiin mahdollisiin ilmansuuntiin tehtyjen hautojen osoittavan milloin päiväntasauksiin ja milloin kesän auringonnousuihin tai -laskuihin. Haudoissa on kaksi päätyä, jotka molemmat väistämättä osoittavat johonkin suuntaan, joten onko mikään ihme, että eri suuntiin kaivetuista haudoista toinen pääty sattuu jossakin tapauksessa osoittamaan esimerkiksi kohti päiväntasauksen auringonnousua tai -laskua?

Pelkän hautaussuunnan (ja muutamien muiden yleispiirteiden) perusteella on vaikea erottaa esikristillistä tai kristillistä hautausta sellaisesta haudasta, joka on ainoastaan saanut vaikutteita kristinuskosta. Hautaussuunnan tulkinta ei ole yksioikoista edes tapauksissa, joissa säilyneisyys on hyvä. Kummasta suunnasta suuntaus ylipäätään tulisi katsoa, jaloista vai päästä? Entäpä jos hautausten suuntaus ei olekaan kevään auringonnousun suuntaan vaan täysin päinvastaiseen suuntaan? Ridderstad sivuaa tätä seikkaa käsikirjoituksessaan hyvin lyhyesti esittäessään, että osa haudoista on sittenkin suunnattu mahdollisesti kekrin suuntaan. Esimerkiksi Vaitkevičienė & Vaitkevičius (2018) ovat (arkeoastronomisessa!) artikkelissaan pohtineet Baltian rautakautisten ruumishautojen suuntauksiin vaikuttaneita seikkoja. He ovat kiinnittäneet huomiota erityisesti siihen, kumpaan suuntaan henkilön jalat ja pää ovat haudassa olleet ja pohtineet, kumpi seikka itseasiassa onkaan ollut merkityksellisempi. Mytologisten seikkojen perusteella he esittävät, että jalkojen suunta olisikin ollut päätä tärkeämpi. Tätä he pe-

rustelevat etnografisilla analogioilla, sillä perinteisesti vainajaa on kuljetettu jalat edellä. Samoin on tehty myös Suomessa, Skandinaviassa ja Karjalassa (esim. Pentikäinen 1990: 54; Talve 1979: 188). Olisiko tätäkin seikkaa syytä pohtia vielä tarkemmin?

Suosittellemme Ridderstadille arkeologian teoriasta ja arkeologisen tiedon luonteesta luettavaksi esim. teoksia Johnson 1999; Jones 2004; Martin 2013 ja Trigger 2006 sekä aikaisemmassa kirjoituksessamme mainittuja uskontoarkeologian peruslähteitä. Ridderstadin olisi hyvä myös perehtyä siihen, mitkä seikat muuttavan tutkimuksen pseudoarkeologiaksi (esim. Fagan 2006). Tähän kuuluu mm. sensaatiohakuisten tulkintojen tekeminen ilman riittäviä perusteluja, olettamuksiin nojaten. (Sana "olettaminen" esiintyy Ridderstadin käsikirjoituksessakin eri muodoissaan 15 kertaa.) Aivan kuten Ridderstad vaatii astronomista kompetenssia, jotta hänen tutkimuksensa astronomista osuutta voi kritisoida, vastaavasti me odotamme arkeologista ja uskontotieteellistä kompetenssia tutkimukselta, jossa tehdään muinaiseen uskomusmaailmaan liittyviä tulkintoja arkeologisen aineiston pohjalta. Tieteenaloja ylittävä tutkimus ja uusien menetelmien tuominen arkeologian piiriin on erittäin tervetullutta, mutta perusasioiden tulee olla tutkijalla aina hallussa. Niin kauan kuin Ridderstad ei osoita arkeologisen aineiston ja kontekstin sekä tieteenalan teoreettisten viitekehysten tuntemusta on selvää, että keskustelua aiheesta ei ole mielekästä jatkaa.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

Ridderstad, M. P. Orientations of the early Christian graves in Finland. Julkaisematon käsikirjoitus Academia.edu -palvelussa. http://www.academia.edu/31689735/Orientations_of_the_early_Christian_graves_in_Finland. (Luettu 28.12.2018).

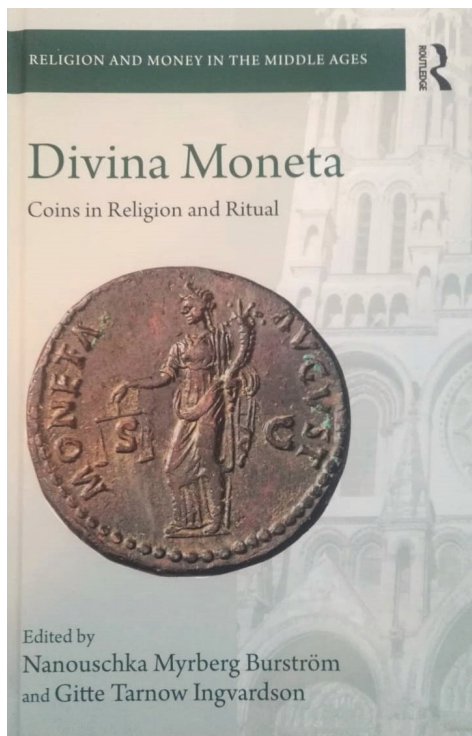
Painetut lähteet

- Andersson, G. 2005. *Gravspråk som religiös strategi: Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Arkeologiska undersökningar, Vol. 61. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Fagan, G. G. 2006. Diagnosing pseudoarchaeology. Fagan, G. G. (toim.) *Archaeological fantasies: how pseudoarchaeology misrepresents the past and misleads the public*: 23–46. London: Routledge.
- Gierek, B. 2015. Rituals of the Easter Period in Poland. Minniyakhmetova, T. & Velkoborská, K. (toim.) *The Ritual Year 10. Magic in Rituals and Rituals in Magic*: 70–82. Innsbruck, Tartu: ELM Scholarly Press.
- Gräslund, A.-S. 1996. Some aspects of the Christianization of Central Sweden. Teoksessa: J. Pentikäinen (toim.). *Shamanism and Northern Ecology, Religion and Society* 36: 117–124. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Hugoson, M. 2006. "Instant Tradition": The Introduction of the Swedish Easter Tree. *Folklore* 117 (April 2006): 75–86.
- Johnson, M. 1999. *Archaeological Theory. An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Jones, A. 2004. *Archaeological Theory and Scientific Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kõiva, M. 2007. *Through the Ages: Folklore as a Common Expression of Lingual, Figurative, Emotional and Mental Memory*. Sator 5. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Lindström, J. 2005. Påsk, höstblot och jul: sambandet mellan årliga högtider och forntida gravars orientering. *Fornvännen* 100, 1: 13–28.
- Martin, A. M. 2013. *Archaeology beyond Postmodernity: A Science of the Social*. Plymouth: AltaMira Press.
- Moilanen, U. 2018. Facing the Earth for Eternity? Prone Burials in Early Medieval and

- Medieval Finland (c. AD 900–1300). L. Damman, & S. Leggett (toim.) *The Others - Deviants, Outcasts and Outsiders in Archaeology. Archaeological Review from Cambridge* 33.2: 19–36.
- Moilanen, U., Etu-Sihvola, H. & Puolakka, H.-L. 2018. Rautakautisten hautausten suuntaa ei voida liittää pääsiäiseen. *Muinaistutkija* 2/2018: 56–59.
- Nordberg, A. 2006. *Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 91. Uppsala.
- Núñez, M. 2015. Dread of the dead – Living in the Vicinity of Dead Relatives in Finland 1751–1850. Teoksessa: von Hackwitz, K. & Peyrotero-Stjerna, R. (toim.) *Ancient Death Ways. Proceedings of the workshop on archaeology and mortuary practices, Uppsala, May 2013, Occasional Papers in Archaeology* 59, 85–104. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Pentikäinen, J. 1990. *Suomalaisen lähtö: kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ridderstad, M. 2018. Hautaussuuntaus pääsiäiseen on havaittava tosiasia. *Muinaistutkija* 3/2018: 56–63.
- Runer, J. 2014. Om den äldsta kristna miljön på Sigtuna museums tomt. A. Söderberg, R. Edberg, M. Källström & E. Claesson, (toim.) *Sigtuna Dei. Årskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi* 2014. 70–81. Sigtuna: Sigtuna Museum.
- Ruohonen, J. 2008. Uutta ja vanhaa Juvan Remojärven Kappelinpellolta. *Hiisi* 1/2018: 3–7.
- Ruohonen, J. 2002. Väliaikaista kaikki on vaan? Historiallisen ajan hautasaaret arkeologisina kohteina. *Muinaistutkija* 4/2002: 32–43.
- Talve, I. 1979. *Suomen kansankulttuuri: historiallisia päälinjoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Trigger, B. G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaitkevičienė, D. & Vaitkevičius V. 2018. The Sun, the Moon, and the Orientation of Baltic Graves: A Mythological Approach to an Archaeological Problem. *Studia Mythologica Slavica* 2018: 7–25.
- FM Ulla Moilanen on Turun yliopiston arkeologian oppiaineen tohtorikoulutettava ja valmistelee väitöskirjaa rautakautisten hautausten variaatiosta.
ulla.moilanen1@gmail.com
- FM Heli Etu-Sihvola on arkeologi ja Helsingin yliopiston geotieteiden tohtorikoulutettava ja tekee stabiili-isotooppitutkimusta Euran Luistarin kalmiston vainajista.
heli.etu-sihvola@helsinki.fi
- HuK Hanna-Leena Puolakka viimeistelee Oulun yliopiston arkeologian oppiaineeseen gradua polttohautauksista rautakautisissa ruumiskalmistoissa ja käsittelee työssään myös kalmistoista esitettyjä uskontoarkeologisia tulkintoja.
hanna-leena.puolakka@student oulu.fi

Tuukka Talvio

Rahoista ja uskonasioista

Divina Moneta: Coins in Religion and Ritual. Nanouschka Myrberg Burström & Gitte Tarnow Ingvardson (toim.) Religion and Money in the Middle Ages 2. Routledge: London & New York 2018. 257 s.

Kirjan lähtökohtana on ollut kansainvälisessä numismaattisessa kongressissa Taorminassa vuonna 2015 pidetty pyöreän pöydän sessio, jonka kirjan toimittajat järjestivät. Pyöreän pöydän keskustelujen tarkoitus oli saattaa yhteen tutkijoita, joita kiinnostavat rahojen liittyminen uskontoon ja uskomuksiin. Julkaisu kuuluu Oslon yliopiston numismatiikan professorin Svein H. Gullbekkin ja Durhamin yliopiston keskiajan historian professorin Giles E. M. Gasperin toimittamaan sarjaan, jonka aloitti *Money and the Church in Medieval Europe* (2015).

Kirjan kolmetoista artikkelia on jaettu, välillä hieman keinotekoisesti, kolmeen osaan, joista ensimmäinen on ”Money and rituals in practice”. Niitä edeltää Myrberg Burströmin johdanto ”Faith and ritual materialised: Coin finds in religious contexts”. Lukija voi siitä saada käsityksen, että kirja käsittelee ensisijaisesti rahalöytöjä ja muuta arkeologista aineistoa. Koska taustalla on ollut kerran kuudessa vuodessa järjestettävä numismatiikan alan keskeinen kongressi, on luonnollista, että useiden osanottajien lähtökohtana ovat olleet rahahistoriaan liittyvät kysymykset.

Ensimmäiset kaksi artikkelia käsittelevät kelttiläisiä rahalöytöjä. David Wigg-Wolfin ”Death by deposition? Coins and ritual in the late Iron Age and early Roman transition in northern Gaul” pohtii kelt-

tiläisten rahojen kuva-aiheiden ongelmallisuutta – kysehän on yleensä kreikkalaisten esikuvien jäljitelmistä, mutta usein hyvin muuntuneessa muodossa – ja hän kirjoittaa myös löydöissä esiintyvistä rahoista, jotka näyttäisivät olevan ”tapettuja” sen sijaan, että niitä olisi vain hieman leikattu (*chop-mark*) aitouden tarkistamiseksi.

Michael Nick, ”The impact of coinage on ritual offerings during the late Iron Age (c. 250–25/15 BC)”, toteaa, että rahan käyttö alkoi Alppien pohjoispuolisessa Euroopassa 200-luvun puolivälissä eKr., jonka jälkeen rahat hitaasti yleistivät uhrilahjoina ja asteittain korvasivat muut uhriesineet. Hän lisää kirjoituksen lopussa, että tähän vaikuttivat erityisesti 200-luvun jälkipuolella ja 100-luvulla eKr. käyttöön tulleet epäjaloista metalleista valmistetut rahat. Pääosa kirjoituksesta esittelee La Tène -ajan keskijä myöhäisvaiheen uhripaikkoja. Erityistä huomiota saavat kelttien kultauhrit, joihin usein kuului kaularenkaita (*torques*). Niiden kuvia esiintyy myös kelttiläisissä ns. sateenkaarirahoissa. (Kuriosteettina voi mainita, että yksi tällainen raha luvattiin Turun akatemian kokoelmaan 1770-luvulla, mutta sitä ei koskaan saatu. Rahatyypin nimi johtuu uskomuksesta, että sateenkaaret osoittivat aarteiden kätköpaikkoja).

Kolmannessa artikkelissa siirrytään jo kristilliseen aikaan. Claudia Perassin kirjoituksen ”Coins and baptism in Late Antiquity: Written sources and numismatic evidence reconsidered” aiheena on rahojen rooli aikakauden kastamisrituaaleissa, mutta siinä sivutaan myös rahojen käyttöä amuletteina. Kirjoitus vaikuttaa hajanaiselta, etenkin kun aineistona ovat suhteellisen pienet löydöt laajalta alueelta (Malta, Krim, Milano, Piacenza, Trier).

Richard Kelleherin ”Pilgrims, pennies and the ploughzone: Folded coins in medieval Britain” kuuluu kirjan kiinnostavimpiin teksteihin. Viljelyn mainitseminen otsikossa johtuu siitä, että aineistona ovat paljolti detektorilöydöt, joista suurin osa yleensä on peräisin pelloilta. Kirjoituksen ai-

heena on käytäntö, joka on mielenkiintoinen myös Suomen kannalta, rahojen taittaminen kahtia. Kelleherillä on tukenaan runsas kirjallinen aineisto keskiajan Englannista, ja siitä käy selvästi ilmi, että taittamisessa oli kyse tavasta uhrata rahoja turmelemalla ne. Viikinkiajan pohjolassa rahan arvo perustui ensisijaisesti sen metalliin, mutta ilmeisesti rahan turmelemiseen esineenä saattoi täälläkin liittyä tietty merkitys: sain 1993 nähdäkseni Liedon Aittamäen kalmistosta löydetyt kahtia taitetun itämaisen rahan, joka toi mieleen rautakautisten hautalöytöjen taitetut miekat. Taivutettuja rahoja on myös maamme keskiaikaisissa löydöissä, kuten Frida Ehrnstenin valmistumassa olevasta tutkimuksesta ilmenee.

Ceri Houlbrook aloittaa kirjoituksensa ”Why money does grow on trees. The British coin-tree custom” toteamalla, että ”The coin is the doyen of ritual deposits”. Myöhemmin hän lisää (kuten myös M. Nick) tämän johtuvan osaltaan siitä, että saatavilla on yleensä ollut myös hyvin vähäarvoisia rahoja, jotka ovat sopivaa materiaalia sekundaariseen käyttöön. Kirjoituksessa käsitelty ”rahapuut” ovat puita, joihin on tehty viiltoja ja niihin on taottu tai muuten tungettu rahoja. Yhdessä puussa voi olla tuhansia rahoja. Tapa on edelleen ilmeisen elinvoimainen. Houlbrookin mukaan se on dokumentoitu jo 1700-luvulla, ja kuningatar Victoriakin mainitsee päiväkirjassaan osallistuneensa seurueensa kanssa rahapuun täydentämiseen Skotlannissa 1877. Kunin-gattarelle oli kerrottu, että tämän käytännön uskottiin auttavan mm. mielenterveysongelmiin. Tapa tunkea rahoja puuraken-teissa (kuten lattiassa tai pöytälevyssä) oleviin rakoihin tunnetaan Suomestakin, mutta sitä ei liene lähemmin dokumentoitu. (Sana ”rahapuu” yhdistetään meillä yleensä 1900-luvun jälkipuolen rahoissa kuvattuun mäntyyn, jonka uskottiin esittävän milloin mitäkin isoa vanhaa puuta jollain tietyllä paikkakunnalla.)

Toisen osan, "Coins as secular and sacred objects", aloittaa Helle W. Horsnæs, "Coins and non-coins. The use and meaning of Roman coins in religious contexts outside the Empire". Kirjoituksen alussa viitataan F. Kemmersin ja N. Myrberg Burströmin artikkeliin "Rethinking numismatics: the archaeology of coins" (*Archaeological Dialogues* 2011(2), 87–88), jonka tekijät haluavat "palauttaa rahat arkeologiseen diskurssiin". Heidän mukaansa rahojen tutkimista pidettiin aikanaan niin hyvänä harjoituksena myös arkeologeille, että numismaatikko C. J. Thomsen (1788–1865) sai tehtäväkseen järjestää Tanskan kansallismuseon esihistorialliset kokoelmat. Näin syntyi jako kivi-, pronssi- ja rautakauteen. Sittemmin arkeologia on kehittynyt jatkuvasti, kun taas numismatiikan kirjoittajat näkevät taantuneen deskriptiiviseksi erityisalaksi. Miksi näin on tapahtunut? Vastaus on nähdäkseni yksinkertainen: esimerkiksi Suomen museolaitoksessa on tätä nykyä yksi ainoa numismaatikon virka. Horsnæsin erikoisalaa ovat Tanskasta löydetty roomalaiset rahat. Hän keskittyy kirjoituksessaan esittelemään kahden hyvin huomattavaa, mutta varsin erilaista löytökompleksia. Illerupin aselöydössä oli noin 400 uhrattua kilpeä ja 200 roomalaista miekkaa sekä mm. 199 rahaa, joista suurin osa oli denaareita ajalta 64–188. Gudme puolestaan oli uskonnollinen ja hallinnollinen keskus, jonka alueelta on saatu talteen useita kätköjä ja muita löytöjä, joihin sisältyy yli tuhat roomalaista rahaa.

Anna Gannon on otsikoinut kirjoituksensa "Firmly I believe and truly. Religious iconography on early Anglo-Saxon coins". Hän käsittelee varhaisten, 600–700-luvuilla lyötyjen anglosaksisten hopeapenninkien (*sceattas*) uskonnollista ikonografiaa ja erityisesti Kristuksen ja Marian kuvia sekä Agnus Dei -aiheita. Sceatta-rahoiden kuva-aineisto on kuitenkin niin monipuolinen, ettei asiaan perehtymätön voi ottaa siihen liittyviin yksityiskohtiin kantaa lyhyen kirjoituksen ja sen melko vähäisen kuvituksen perusteella.

Rory Naismith on nykyään anglosaksisen numismatiikan johtavia tuntijoita. Lähtökohtana hänen kirjoituksellaan "Pecuniary profanities? Money, Christianity and demonstrative giving in the early Middle Ages" on Rooman Forumilta 1883 löydetty pääosin englantilaisista rahoista koostuva kätkö, jonka Naismith päättelee alkuaan olleen paavi Marinus II:lle (k. 946) osoitettu Englannin kirkon rahalahetys. (Paavin nimi mainitaan löytöön kuuluvassa hopeakilvessä.) Kuten otsikostakin ilmenee, Naismith käsittelee aihetta kuitenkin laajemmin, viitaten niin kirkkohistoriaan kuin esim. *Beowulfissa* kuvattuihin lahjakäytäntöihin. Kirjoitus kuuluu niteen kiinnostavimpiin.

Martin Allen, "Coins and the Church in medieval England. Votive and economic functions of money in religious contexts", käsittelee rahan antamista pyhimysten alttareille tai pyhänjäännöslippaisiin. Asiasta on Englannissa keskiajalle ulottuvaa historiallista tietoa erityisesti varkaustapauksia koskevien kirjallisten lähteiden takia. Lähteistä käy ilmi myös rahamäärien vaihtelu taloudellisen tilanteen mukaan.

Lucia Travainin aiheena on "Sacra Moneta. Mints and divinity: Purity, miracles and powers". Milanon yliopistossa vaikuttava Travaini on julkaissut useita teoksia keskiajan rahahistoriasta. Hän käsittelee kirjoituksessaan monenlaisia rahapajojen varhaishistoriaan liittyviä kysymyksiä, sillä latinan rahaa merkitsevä sana *moneta*, samoin kuin viime kädessä myös englannin *money* ja mm. ruotsin *mynt*, juontavat alkunsa siitä, että muinaisen Rooman rahapaja sijaitsi Juno Monetan temppelin yhteydessä Capitoliumkukkulalla. Keskiajalta lähtien Euroopan rahapajoista on runsaasti kirjallista tietoa ja myös kuva-aineistoa.

Kirjan kolmannen osan, "The value and worth of offering" aloittaa Fleur Kemmersin "Worthless? The practice of depositing counterfeit coins in Roman votive contexts". Kemmersin lähtökohta on varsin vetävä: kun kirkkoissa kerätään kolehtia,

mukaan päätyy myös rahan näköisiä esineitä nappeja myöten, koska ihmisten ei sovi olla antamatta jotakin. Roomalaisajalta tunnetaan uhrilöytöjä, joita voidaan verrata kolehtirahoihin, ja niiden joukossa on usein väärennöksiä. Osa väärennöksistä on Kemmersin mukaan niin poikkeavia tyyliltään, että hän esittää niiden edustaneen ”subversiivista” valuutaa, jolla haluttiin korostaa tiettyä roomalaisista (valloittajista) poikkeavaa kollektiivista identiteettiä. Ajatus on kiinnostava, mutta vertauskohtana mieleen tulee, että Suomessa tehtiin 1800-luvulla seteleistä väärennöksiä käsin piirtämällä, ja nämä väärennökset näyttivät niin primitiivisiltä ja joskus suorastaan irvokkailta, että on vaikea uskoa kenenkään hyväksyneen niitä valtion rahana edes huonossa valaistuksessa. Kansallismuseon kokoelmista olevista kappaleista on kuitenkin suuri osa viranomaisten aikanaan rahojen käyttäjiltä takavarikoimia.

Uskontoa ja rahaa käsittelevän julkaisuprojektin alullepanijoihin kuuluva Svein H. Gullbekk sivuaa kirjoituksessaan ”Scandinavian women in search of salvation. Women’s use of money in religion and devotional practice” numismaattista sukupuolentutkimusta. Lähtökohtana hänellä on sukupuolten erottelu keskiajan kirkkoissa: naiset olivat pohjoispuolella ja miehet etelässä. Sukupuolijako heijastuu mm. siinä, että kirkkokaivauksissa esiintyy helmiä (*beads*) erityisesti naisten puolella. Rahoja on kummallakin puolella, eteläpuolella tosin enemmän, joten siitä ei yksinään voi tehdä mitään kovin selviä päätelmiä.

Frida Ehrnstenin kirjoitus ”A cheap salvation? Post-Reformation offerings in Finnish churches” päättää kirjan. Otsikon alkukysymys vaikuttaa hieman oudolta, mutta se heijastaa toimittajien valitsemaa käytäntöä. Itse kirjoitus kuuluu kuitenkin julkaisun parhaimpiin, sillä siinä ei ole kyse pelkästään arkeologiasta tai numismatiikasta, vaan Ehrnsten hallitsee myös historiallisen ajan lähteet ja tutkimuskirjallisuuden. Kirjoituksen aineistona ovat Suomen kirkkojen kes-

kiaikaa myöhemmät rahalöydöt, joihin Kansallismuseossa aikanaan suhtauduttiin väheksyvästi, kun vain keskiajan rahoja pidettiin kiinnostavina.

Julkaisun ulkoasu on hyvin miellyttävä. Kansikuvana on roomalainen raha, johon on kuvattu rahan henkilöitymä Moneta, naishahmo, jolla on käsissään vaaka ja runsaudensarvi.

Kirjoittaja on numismatiikan dosentti.
tuukka.talvio@pp.inet.fi